

UDHËZIME PËR MËSIMDHËNËSIT PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE TË ROMËVE, ASHKALIVE DHE EGJIPTIANËVE NË SHKOLLA

Prishtinë 2015

Supporting Access to Education and Intercultural Understanding

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

**UDHËZIME PËR MËSIMDHËNËSIT
PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE TË
ROMËVE, ASHKALIVE DHE
EGJIPTIANËVE NË SHKOLLA**

MIRËNJOHJET

E edituar dhe e bashkë-shkruar nga

Ulrike Wolff-Jontofsohn

Hana Zylfiu-Haziri

Autorët dëshirojnë t'i falënderojnë të gjitha palët me interes që kanë marrë pjesë në Programin e Përbashkët BE/KiE "Mbështetja e Qasjes në Arsimim dhe Mirëkuptimi Ndërkulturor" si dhe stafit të qendrave mësimore. Kontributet e tyre dhe bashkëpunimi kanë qenë shumë të dobishme në përpilimin e "Udhëzimeve për mësimdhënësit për Gjithëpërfshirjen Sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në shkollat e Kosovës¹".

Falënderime të veçanta i shkojnë drejtorëve dhe mësimdhënësve të njëmbëdhjetë shkollave që kanë pilotuar për Programin e Përfshirjes Sociale:

Mihal Grameno, Fushë Kosovë

Selman Riza, Fushë Kosovë

Naim Frashëri, Ferizaj

Tefik Çanga, Ferizaj

Yll Morina, Gjakovë

Mustafa Bakija, Gjakovë

Zef Lush Marku, Gjakovë

Emin Duraku, Shtime

Milladin Popoviq, Novobërdë

Ismail Luma, Lipjan

Fehmi Agani, Lipjan

Mohim i përgjegjës: *Pikëpamjet e shprehura në këtë raport janë të autorëve dhe nuk reflektojnë domosdoshmërisht ato të Bashkimit Evropian dhe të Këshillit të Evropës.*

---

¹ Ky përcaktim është pa paragjykuar pozicionet rreth statusit, dhe është në përputhje me Rezolutën 1244 të KS të OKB-së dhe opinionin e GJND-së mbi Deklaratën e Pavarësisë së Kosovës.

LISTA E SHKURTESAVE

KiE	Këshilli i Evropës
QEÇM	Qendra Evropiane për Çështje të Minoriteteve
EI	Sistemi Informativ për Menaxhim të Edukimit
BE	Bashkimi Evropian
AKA	Agjencia e Kosovës për Akreditim
KEC	Qendra për Arsim e Kosovës
KFOS	Fondacioni Kosovar për Shoqëri të Hapur
IPK	Instituti Pedagogjik i Kosovës
QM	Qendra Mësimore
DKA	Departamenti Komunal i Arsimit
MASHT	Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë
MICS	Anketa Grupore me Shumë Tregues në Kosovë
ZKKK	Zyra Komunale për Komunitete dhe Kthim
OBZHE	Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik
OSBE	Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë
KP	Këshilli i Prindërve
EPRBM	Ekipet për Parandalim dhe Reagim ndaj Braktisjes dhe Mosregjistrimit në arsimin e obliguar
KS	Këshilli i Studentëve
KDSH	Këshilli Drejtues i Shkollës
KM	Këshilli i mësimdhënësve
UNICEF	Fondi i Kombeve të Bashkuara për Fëmijët

PËRMBAJTJA

LISTA E SHKURTESAVE.....	4
PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE.....	7
1. HYRJE.....	9
2. INFORMATA TË PËRGJITHSHME: SFIDAT PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE TË NXËNËSVE ROMË, ASHKALI DHE EGJIPTIANË NË SHKOLLA.....	11
2.1. Përkufizimi i përfshirjes sociale dhe qasja konceptuale.....	11
2.2. Sfidat për gjithëpërfshirjen sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në Evropë....	13
2.3. Sfidat për komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë.....	14
2.4. Aktivitetet kryesore për promovimin e përfshirjes sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në shkollat e Kosovës.....	17
2.5. Përmbledhje: Nevojat për zhvillim në arsim.....	19
3. PARIMET E PËRGJITHSHME DHE UDHËZIMET PËR PËRFSHIRJE SOCIALE NË SHKOLLË.....	21
3.1. Një kornizë e të drejtave të njeriut.....	21
3.2. Një etikë pozitive shkollore.....	22
3.3. Një qasje pjesëmarrëse.....	23
3.4. Të vlerësuarit e diversitetit.....	24
3.5. Mirëpritja e fëmijëve të kthyer dhe të riadhesuar.....	27
3.6. Dhjetë Udhëzime për gjithëpërfshirjen Sociale dhe Edukimin Ndërkulturor.....	29
4. STRATEGJITË DHE MJETET PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE NË SHKOLLA.....	31
4.1. Programi ACCESS si një shembull i procesit të zhvillimit të shkollës për përfshirje sociale.....	31
4.2. Strategjitë për zhvillim lokal të shkollës.....	32
4.3. Përpilimi i planit zhvillimor të shkollës.....	33
4.3.1. Statuti i shkollës si një mjet shtesë për zhvillimin e shkollës.....	34
4.4. Zhvillimi i klasës për përfshirje sociale.....	35
4.4.1. Strategjitë kyçe për nxitjen e përfshirjes sociale në klasë.....	36
4.4.2. Edukimi ndërkulturor përgjatë kurrikulës.....	37
4.4.3. Mësimnxënia e bazuar në projekt.....	38
4.4.4. Mentorimi i bashkëmoshatarëve.....	39
4.4.5. Aktivitetet jashtë-kurrikulare.....	40
4.5. Ndërtimi i lidhjeve të forta në mes shkollës dhe prindërve nga komuniteti.....	41
4.6. Nxitja e qasjes në arsim dhe vijimi në shkollë.....	42
4.7. Bashkëpunimi me ndërmjetës, qendrat mësimore dhe partnerët e jashtëm.....	43
4.7.1. Ndërmjetësit e arsimit.....	43
4.7.2. Qendrat mësimore.....	44
4.8. Ri-integrimi i fëmijëve të riadhesuar/të kthyer në shkolla.....	45
5. PËRFORCIMI I PËRFSHIRJES SOCIALE NË SHKOLLA.....	47
6. SHTOJCAT.....	49
Mjetet për shqyrtimin e shkollës sa i përket përfshirjes sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve.....	49
FJALORTHI.....	51
UEB-FAQE TË DOBISHME.....	53
BURIME TË DOBISHME.....	54
REFERENCAT.....	55

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ballafaqohen me sfidat më serioze në aspektin e përfshirjes sociale në Kosovë. Treguesit socialë dhe ekonomik në dispozicion tregojnë se situata ekonomike e familjeve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, në të shumtën e rasteve është e mjerueshme, pasi që një e treta e tyre jetojnë në varfëri absolutet skajshme.

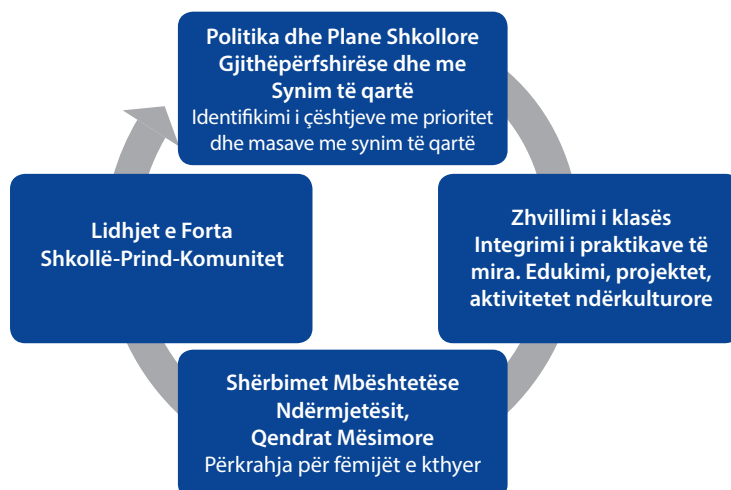
Si pasojë, fëmijët nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ballafaqohen me çështjet e ndërlidhura me gjithëpërfshirjen, barazinë dhe cilësinë e shërbimeve arsimore. Arsimi i komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë karakterizohet me një pjesëmarrje të pakënaqshme në arsimin e detyruar, dhe një pjesëmarrje shumë të ulët në arsimin sekondar dhe terciar. Të dhënat zyrtare tregojnë se norma bruto e regjistrimit në arsimin e detyruar është pak mbi 84.9%, ndërsa bie ndjeshëm në 30% në arsimin sekondar të lartë.

Procesi i përfshirjes sociale të këtyre komuniteteve mund të përmirësohet duke promovuar qasjen në edukim dhe duke nxitur mirëkuptimin ndërkulturor ndër të gjitha grupet që jetojnë në Kosovë. Është më se e nevojshme që të zbatohen politikat dhe praktikatat shkollore me synim të përqendruar, si dhe strukturat mbështetëse sociale dhe arsimore që fuqimisht marrin parasysh nevojat e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve si dhe fëmijëve të riatdhesuar ose të detyruar të kthehen.

Udhëzimet për Gjithëpërfshirjen Sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në shkollat e Kosovës adresojnë nevojat e veçanta të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë për përfshirje sociale duke prezantuar një model të zhvillimit demokratik dhe përfshirës shkollor që bazohet në parimet e të drejtave njerëzore dhe udhëzimet për mësimnxënie ndërkulturore. Ato kanë për synim forcimin e kompetencave demokratike të mësimdhënësve dhe nxënësve për jetesë në një shoqëri të shumëllojshme.

Në njërën anë, koncepti teorik i këtyre Udhëzimeve është i informuar nga hulumtimi ndërkombëtar mbi sfidat e identifikuara për arsimin e Romëve. Modeli i zhvillimit demokratik dhe përfshirës shkollor është i bazuar në konceptet për zhvillim demokratik të shkollës dhe edukimin ndërkulturor të zhvilluar nga Këshilli i Evropës. Në anën tjetër, hulumtimi ndërkombëtar mbi kontaktin ndër-grupor dhe bashkëpunimin ndërkulturor ka kontribuar për të theksuar nevojën për metodologji që promovon kontaktin ndër-grupor dhe bashkëpunimin përgjatë vijave etnike.

Modeli i zhvillimit gjithëpërfshirës dhe me synim të qartë i shkollës për gjithëpërfshirjen e nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë:

Udhëzimet janë të ndara në 5 kapituj:

Kapitulli I ofron një hyrje në projektin ACCESS të iniciuar në Kosovë nga 2013-2015 dhe synimet dhe qëllimet e tij kryesore janë promovimi i qasjes në arsim për nxënësit Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Ky kapitull gjithashtu thekson rëndësinë e procesit të zhvillimit gjithëpërfshirës dhe me synim të qartë të shkollës si dhe paraqet çështjet kyçe të identifikuara nga vet shkollat pjesëmarrëse. Ky kapitull gjithashtu identifikon fushëveprimin e Udhëzimeve që synim kryesor e kanë adresimin e sfidave për sistemin e arsimit në Kosovë, megjithëse disa çështje kyçe nga shtetet evropiane gjithashtu janë marrë parasysh.

Kapitulli II shikon në përkufizimin e përfshirjes sociale, sfidat e identifikuara në shtetet evropiane dhe në Kosovë, dhe strategjitë mbizotëruese të arsimit që janë zhvilluar në Kosovë. Ky kapitull gjithashtu adreson faktin se studimet hulumtuese mbi sektorin e arsimit në Kosovë si dhe rastet më të vogla studimore tregojnë se nevojitet një gamë më e gjerë e veprimeve për të promovuar qasjen në arsim cilësor ndër fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë për të tejkaluar disavantazhet arsimore ekzistuese. Nevojiten masa gjithëpërfshirëse që i kontribuojnë suksesit në këtë fushë përderisa komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ballafaqohen me pengesa të mëdha për qasje në arsim dhe gjatë shkollimit. Nuk është e mjaftueshme që të mbështetemi në angazhimin moral të shkollave dhe edukatorëve individual.

Kapitulli III ofron një pasqyrë të kornizës konceptuale për zhvillimin demokratik dhe gjithëpërfshirës shkollor dhe parimet udhërrëfyese për promovimin e përfshirjes sociale. Kapitulli diskuton nevojën për të respektuar disa parime udhërrëfyese dhe për t'u përqendruar në perspektivën e të drejtave njerëzore në mënyrë që të sigurohet arsim cilësor për të gjithë fëmijët. Ky kapitull gjithashtu konfirmon se arsimi efektiv për përfshirje sociale dhe diversitet nuk mund të kufizohet në aktivitete të izoluara ose disa iniciativa shtesë jashtë-kurrikulare, por duhet të bëhet një parim dominues për të gjithë mësimdhënësit dhe të gjitha shkollat pa marrë parasysh se a merren në mënyrë të drejtpërdrejtë me diversitetin apo punojnë në një mjedis më homogjen. Nëse pranohet si një qasje e tërthortë drejt arsimit përfshirës dhe mirëkuptimit ndërkulturor, do të kontribuojë në përmirësimin e situatës së grupeve të pafavorizuara duke shikuar për së afërmi në mekanizmat (strukturorë, institucionalë) mbizotërues të trajtimit të pabarabartë dhe diskriminimit të grupeve minoritare. Shkollat munden në mënyrë kolektive të zhvillojnë strategji efektive për përfshirje dhe ato mund të ndër marrin veprime mbi çështjet e përjashtimit dhe diskriminimit duke promovuar kushte arsimore që marrin parasysh disavantazhet dhe nevojat e komuniteteve të tjera

Kapitulli IV shikon në aplikimin praktik të parimeve të përshkruara dhe mbështetet në shembujt e praktikave të mira të zhvilluara nga shkollat. Ky kapitull është ngushtë i ndërlidhur me sfidat kyçe të identifikuara nga pjesëmarrësit që kanë pilotuar qasje të reja për planifikimin në shkolla, aktivitetet sociale, bashkëpunimin me iniciativat romë, ndërmjetësit dhe prindërit. Ky kapitull gjithashtu adreson nevojat sociale dhe arsimore të fëmijëve të riatdhesuar. Ky kapitull shkurtimisht përshkruan mundësitë për mësimdhënësit që t'i përgjigjen nevojave të këtyre fëmijëve dhe i referohet një sërë rekomandimesh të përpiluara nga mësimdhënësit që kanë filluar të mbështesin ri-integrimin e fëmijëve të kthyer.

Kapitulli V bën një përmbledhje të shkurtër të disa rekomandimeve për avancimin e zhvillimit të arsimit përfshirës në shkollat e Kosovës. Sugjerimet e formuluar nga mësimdhënësit dhe praktikuesit e pilot shkollave tregojnë gatishmërinë dhe motivimin për t'u angazhuar më shumë në çështjet e përfshirjes sociale dhe mos-diskriminimit. Duhet të organizohen trajnimet para-shërbimit dhe gjatë-shërbimit për të integruar qasjen gjithë shkollore.

1. HYRJE

Këto Udhëzime mbi gjithëpërfshirjen sociale kanë për synim mbështetjen e përpjekjeve të vazhdueshme të sistemit arsimor të Kosovës për të promovuar qasjen në arsim dhe gjithëpërfshirjen sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë si dhe ri-integrimin e të kthyerve. Ato mund të shfrytëzohen nga shkollat dhe mësimdhënësit që ballafaqohen me prezencën dhe nevojat e nxënësve nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Udhëzimet gjithashtu mund të jenë të dobishme për mësimdhënësit të cilët punojnë në mjedise shkollare homogjene sepse ato promovojnë idenë se të gjithë nxënësit kanë nevojë për edukim ndërkulturor në mënyrë që të përgatiten për të jetuar në një shoqëri multikulturore. Udhëzimet tërheqin vëmendjen tek çështjet kyçe si të drejtat e njeriut dhe barazia për sfidat që burojnë nga diversiteti kulturor dhe etnik si dhe tek strategjitë për mësimnxënie ndërkulturore. Udhëzimet gjithashtu mund të jenë interesante për politikëbërësit sepse ato theksojnë sfidat që momentalisht kanë nevojë për vëmendje të veçantë, siç është ri-integrimi i fëmijëve të riatdhesuar në shkolla.

Udhëzimet janë zhvilluar në kuadër të kornizës së Programit të përbashkët të Bashkimit Evropian dhe Këshillit të Evropës "ACCESS: Ngritja e qasjes në arsimim dhe mirëkuptimit ndërkulturor: Mbështetja e BE-së/KiE-së në fushën e arsimit për të kthyerit e detyruar dhe për komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë". Ato janë rezultat i procesit të punës pjesëmarrëse duke përfshirë ekspertë, praktikues dhe përfaqësues të sistemit arsimor, si dhe pjesëtarë të organizatave romë, ashkali dhe egjiptiane që bashkëpunojnë me shkolla ose që ofrojnë shërbime pas mësimin. Udhëzimet i kushtojnë vëmendje të veçantë përvojave ekzistuese profesionale dhe rekomandimeve të pilot shkollave, mësimdhënësve dhe mësimdhënësve trajnerë që kanë kontribuar për projektin nga 2014-2015.

Qasja e shtjelluar e projektit ACCESS ka qenë e përbërë nga disa komponentë: së pari përmes një thirrjeje të hapur, ka përzgjedhur 11 pilot shkolla² me një përqindje të lartë të fëmijëve nga këto tri komunitete; pastaj është zhvilluar një trajnim intensiv i mësimdhënësve mbi gjithëpërfshirjen sociale të komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe të të kthyerve. Është vendosur një mekanizëm solid i monitorimit për të shoqëruar mësimdhënësit në përpilimin e planeve zhvillimore përfshirëse të shkollave dhe në procesin e zbatimit të tyre në këto pilot shkolla. Paralelisht, projekti ka mbajtur trajnimin e mësimdhënësve trajnerë që të shpërndahen më tutje konceptet e reja për përfshirje sociale. Pilot shkollat iu janë ekspozuar qasjeve të ndryshme përmes vizitave studimore dhe ato gjithashtu janë takuar me organizatat lokale romë, ashkali dhe egjiptiane që janë aktive në fushën e arsimit, kryesisht me ndërmjetësit dhe Qendrat Mësimore, për të pasur trajnime të përbashkëta mbi kontaktin dhe bashkëpunimin ndër-grupor. I tërë procesi është regjistruar dhe pastaj doracaku për mësimdhënësit sa i përket metodologjive të mësimdhënies dhe mësimnxënies i është dorëzuar MASHT-it për akreditim.

Objektivat kryesore të këtij programi të zhvillimit të shkollës kanë qenë adresimi i fushave me nevojë, të identifikuar nga vet shkollat dhe të ofrojë njohurinë dhe të kuptuarit, si dhe mjetet dhe materialet për përmirësimin e situatës në shkolla. Qëllimi i përgjithshëm i trajnimit dhe monitorimit ka qenë ngritja e kapaciteteve në shkollat e përzgjedhura për një qasje gjithëpërfshirëse dhe me synim të qartë drejt përfshirjes sociale duke:

² Shkollat që kanë marrë pjesë në projektin ACCESS:

Mihal Grameno, Fushë Kosovë, Selman Riza, Fushë Kosovë, Naim Frasheri, Ferizaj, Tefik Çanga, Ferizaj, Yll Morina, Gjakovë, Mustafa Bakija, Gjakovë, Zef Iush Marku, Gjakovë, Emin Duraku, Shtime, Milladin Popoviq, Novobërdë, Ismail Luma, Lipjan, Fehmi Agani, Lipjan

- Ngritur vetëdijen e mësimitdhënësve sa i përket rolit dhe përgjegjësi të tyre në zhvillimin e nxënësve të tyre, si dhe për rëndësinë e adresimit të çështjeve siç janë diskriminimi, racizmi, përfshirja sociale dhe mirëkuptimi ndërkulturor.
- Ofruar informacione mbi qasjet dhe metodologjitë holistike me një prapavijë të shëndoshë teorike, dhe duke u mbështetur në përvojën e Këshillit të Evropës në këtë fushë.
- Promovuar strategji dhe aktivitete që duhet organizuar në nivel të shkollës dhe të klasës.
- Krijuar mundësi për përfshirje aktive të mësimitdhënësve në reflektimin kritik të praktikave të tyre, në shkëmbimin e përvojave me kolegë dhe në gjenerimin e një procesi të zhvillimit të shkollës që është pjesëmarrës, demokratik dhe i qëndrueshëm në shkollat e tyre.
- Krijuar mundësi për të bashkëpunuar me komunitetin e gjerë.

Reflektimet mbi punën e tyre dhe shembujt e praktikave të mira janë të integruara në këto Udhëzime. Shembujt e praktikave të mira të ofruara nga pjesëmarrësit tregojnë se këto shkolla janë të vetëdijshme për sfidat e diversitetit. Ata janë të motivuar për të përmirësuar praktikën e tyre për përfshirje dhe janë angazhuar për masa më gjithëpërfshirëse arsimore për t'i bërë shkollat më demokratike dhe më përfshirëse. Për më tepër, nevoja për një qasje tërë shkollore drejt përfshirjes së Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve si dhe të të kthyerve ka fituar pranimin në mes mësimitdhënësve dhe shkollave.

Edhe pse sfida të ngjashme për gjithëpërfshirjen e fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë mund të identifikohen në shumë shtete evropiane, një sërë sugjerimesh dhe rekomandimesh për zhvillimin e shkollave kanë për synim primar përmirësimin e situatës me të cilën ballafaqohen shkollat dhe mësimitdhënësit në Kosovë në punën e tyre të përditshme në terren³.

Publikimi i këtyre Udhëzimeve nuk është i mjaftueshëm për promovimin e përfshirjes sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në shkolla. Mësimitdhënësit dhe shkollat kanë nevojë për mbështetje shtesë, në formë të trajnimeve dhe materialeve mësimore që përqendrohen në fushat e veçanta me nevojë për zhvillim të mëtutjeshëm. Këto Udhëzime duhet të konsiderohen si hap para në këtë drejtim, dhe si pjesë e udhërrëfyesit për përfshirje sociale të planifikuara nga vet autoritetet e arsimit të Kosovës. Zbatimi i strategjive dhe qasjeve të sugjeruara do të kërkojë mbështetjen e politikëbërësve dhe autoriteteve të arsimit.

Pa marr parasysh, këto udhëzime mund të shfrytëzohen si mjet për të ndërmarrë masat e nevojshme për të promovuar qasje në arsim dhe përfshirje më të madhe sociale të fëmijëve nga minoritetet gjatë gjithë arsimit, në përputhje me zhvillimin demokratik të shkollës në një kornizë të standardeve të të drejtave të njeriut dhe të barazisë.

---

³ Konteksti i Kosovës gjithashtu është hulumtuar përmes dokumenteve dhe raporteve qeveritare. Për më shumë detaje, shih listën e referencave

2. INFORMATA TË PËRGJITHSHME: SFIDAT PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE TË NXËNËSVE ROMË, ASHKALI DHE EGJIPTIANË NË SHKOLLA

Pika fillestare e këtij kapitulli është përkufizimi i përfshirjes sociale që thekson të kuptuarit e saj si një proces gradual i përcaktuar nga shumë faktorë, të cilët mund të përforcojnë njëri-tjetrin. Ky kapitull gjithashtu fokusohet në sfidat që e pengojnë përfshirjen sociale të këtyre minoriteteve në shumë shtete evropiane, duke përfshirë Kosovën. Për më tepër, ky kapitull informon për të gjeturat themelore që duhet të merren parasysh gjatë planifikimit dhe zbatimit të masave për përfshirjen sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve. Në fund ky kapitull thekson faktin se nevojitet një gamë e gjerë e veprimeve për të promovuar qasjen në arsim cilësor për fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe për të tejkaluar disavantazhet arsimore ekzistuese.

2.1. Përkufizimi i përfshirjes sociale dhe qasja konceptuale

Këto Udhëzime përdorin termin “përfshirje sociale” ashtu si përdoret nga ana e Këshillit të Evropës dhe organizatat tjera ndërqeveritare duke përfshirë UNESCO-n, UNICEF-in dhe OSBE-n⁴.

Përfshirja sociale është produkt si dhe proces i përmirësimit të kushteve për tu mundësuar grupeve dhe individëve pjesëmarrje në shoqëri. Është proces që ka për synim luftimin e diskriminimit, minimizimin e pabarazive shoqërore, shmangien e përjashtimit dhe marginalizimit si dhe sigurimin e mirëqenies për të gjithë anëtarët e një shoqërie, pa marrë parasysh përkatësinë e tyre etnike, kulturore ose fetare. Kur individët ose grupet janë të integruara në shoqëri, ata/ato gëzojnë nivelet themelore të mirëqenies, fitojnë qasje të plotë dhe të drejtë në burime dhe aktivitete kolektive, kanë të drejtë në pjesëmarrje aktive sociale si dhe të kenë mundësi të barabarta.

Treguesit për gjithëpërfshirjen sociale

- Nivelet themelore të mirëqenies
- Qasja e plotë në burime dhe aktivitete
- Pjesëmarrja sociale
- Mundësitë e barabarta
- Pranimi dhe njohja

Nga perspektiva e arsimit, përfshirja sociale është proces i vet-realizimit të individëve të rinj përbrenda një shoqërie, pranimit dhe njohjes së potencialit të tij ose saj nga institucionet shoqërore, përmes qasjes në arsim dhe integrimin në rrjetin e marrëdhënieve shoqërore në komunitet. Fëmijëria dhe rinia janë faza të jetës kur personat e rinj kalojnë nëpër tranzicionin prej varësisë familjare kah autonomia përbrenda shoqërisë së gjerë nën rrethana që evoluojnë me shpejtësi të madhe. Kjo ka një kuptim të veçantë për ata persona të rinj me prejardhje të pafavorizuar dhe që jetojnë në kushte të pasigurta. Për ta përfshirja sociale do të thotë tejkalimi i pengesave të shumfishta në mënyrë që të kërkojnë të drejtat e tyre shoqërore si anëtarë të plotë të shoqërisë.

⁴ Për përkufizime zyrtare shih: Raporti i përbashkët nga Komisioni dhe Këshilli për përfshirje sociale, Bruksel, i miratuar në mars të vitit 2004. Përkufizimet e cituara më lartë dhe përshkrimi i fazave të përfshirjes sociale mund të gjinden në ueb faqen e KiE-së, shih: Përfshirja sociale: pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/social-inclusion.

Të kuptuarit e përfshirjes sociale ka disa aspekte:

- Procesi ka shumë *faza duke formuar një lëvizje në vazhdimësi* nga izolimi total tek përfshirja aktive. Përrjashtimi social është një gjendje e izolimit, e çrregullimit në lidhjet shoqërore në mes individit dhe shoqërisë. Poli tjetër është forcimi i individit nga ana e shoqërisë për pjesëmarrje aktive në jetën shoqërore. Të rinjtë mund të futen në këtë proces në pika të ndryshme dhe të lëvizin drejt të dyja poleve - qoftë marginalizimit apo arritjes së autonomisë dhe mirëqenies.
- Përfshirja sociale është *shumë-dimensionale* dhe ndikon në domene të ndryshme të jetës: ekonomike, politike, kulturore, sociale. Proceset e integritimit nuk veprojnë si të pavarura nga njëra-tjetra. Kalimi i suksesshëm i të rinjve përmes sistemit të arsimit iu ofron atyre burime të rëndësishme siç janë njohuria, aftësitë dhe qëndrimet për gjithëpërfshirjen e tyre sociale në domene të tjera të jetës. Varfëria, në anën tjetër, përçqndron disavantazhet sociale në grupet e prekura, të cilat më pastaj mund të rrëshqasin drejt përjashtimit social.
- Një *gamë komplekse e faktorëve* siç janë gjinia, shëndeti, përkatësia etnike, përkatësia fetare, dhe orientimi seksual veprojnë për të mundësuar ose për të kufizuar integritimin social. Në mënyrë të ngjashme, përjashtimi shoqëror i të rinjve ka si pasoja momentale ashtu edhe afatgjata, që e bën këtë temë me prioritet për politikën mbi të rinjtë në Evropë⁵.
- *Imazhet dhe perceptimet negative të rrënjësura-thellë* për komunitetet etnike-kulturore, siç janë romët, ashkalitë dhe egjiptasit, i kufizojnë mundësitë e përfshirjes sociale të këtyre fëmijëve në shkollë. Edhe aty ku ndarja në shkollë është tejkaluar, modelet mbizotëruese të diskriminimit dhe përjashtimit ofrojnë një kontekst sfidues për shkollat që tentojnë të integrojnë këta fëmijë dhe t'i ofrojnë atyre të drejtë të plotë në arsim. Hulumentimi në përvojat arsimore të fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ka identifikuar një numër të shqetësimeve sa i përket qasjes dhe vazhdimit të arsimit të tyre. Kompleksiteti i nevojave të tyre sociale, ekonomike, arsimore dhe psikologjike duhet të adresohet përmes një sërë strategjish siç janë lidhjet e forta shtëpi-shkollë, përfshirja e komunitetit dhe mbështetja plotësuese pas mësimit⁶. Mungesa e masave mbështetëse dhe përfshirëse mund të ketë një numër të efekteve negative në socializimin e tyre nëse nuk plotësohen nevojat e veçanta të këtyre fëmijëve.

Efektet negative të përjashtimit në personat e rinj

- Vetëbesimi i ulët
- Arritja e ulët
- Mungesa e motivimit
- Shkëputja
- Tërheqja nga aktivitetet e klasës/shkollës
- Vijimi jo i rregullt/refuzimi për të vijuar shkollën
- Braktisja

⁵ Shih KiE Këshilli i Evropës, Komiteti Këshillues mbi Konventën Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare. Komentet nga Misioni i Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) sa i përket Opinioneve të Tretë të Komitetit Këshillues për Zbatimin e Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare në Kosovë, Strasburg, 10 shtator 2013, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_Com_Kosovo_en.pdf.

⁶ Knaus, V., dhe P. Widmann, Integritimi Subjekt i Kushteve- Një Raport sa i përket Situatës së Fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Gjermani dhe Pas Riatdhesimit të Tyre në Kosovë, UNICEF Kosovë dhe Komiteti Gjerman për UNICEF, 2010.

2.2. Sfidat për gjithëpërfshirjen sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në Evropë

Në shumë shtete evropiane komunitetet romë⁷ jetojnë në kushte të marginalizimit ose përjashtimit social, varfërisë dhe diskriminimit. Integrimi i tyre në shoqëri mbetet një sfidë e stërzgjatur dhe e pazgjidhur edhe në Kosovë⁸. Që nga fillimi i Dekadës së përfshirjes së romëve (2005-2015) janë bërë shumë përpjekje për të përmirësuar situatën e romëve: megjithatë, kushtet e tyre vazhdojnë të jenë alarmuese. Huluntimi i kryer nga Komisioni Evropian tregon se fragmentimi mbizotërues i qasjeve të përfshirjes sociale shumë shpesh e ka minuar ndikimin e synuar të tyre.⁹

Mësimet e nxjerra nga vlerësimet e politikave, programeve dhe projekteve ndërkombëtare për gjithëpërfshirjen e romëve tregojnë se një kombinim i elementeve specifike që përforcojnë njëra tjetrën mund të kontribuojë në suksesin dhe fuqizimin e përfshirjes së romëve¹⁰. Raporti i njëjtë i Komisionit Evropian mbi ndikimet e favorshme dhe të qëndrueshme në arritjen e qëllimeve të përfshirjes së romëve ka theksuar nevojën për qasjet *multi-sektoriale* dhe *ndër-sektoriale*. Disavantazhet e përjetuara nga grupet rome në një fushë, krijojnë barriera për qasje në të drejta dhe mundësi në baza të barabarta në shumë fusha të tjera. Edhe pse sporadike, përpjekjet e rralla për të zbatuar masat ndër-sektoriale janë vlerësuar si efektive. Ato operojnë në supozimin se lloje të ndryshme të intervenimeve mbështetëse do të plotësojnë njëra-tjetrën dhe do të kenë efekte të sinergjisë, e të cilat përmirësojnë cilësinë e jetës së romëve si dhe marrëdhëniet ndërmjet grupeve rome dhe popullatës tjetër.

Zhvillimi i politikave dhe praktikave gjithëpërfshirëse dhe të qëndrueshme është edhe një parakusht i rëndësishëm për t'u ballafaquar në mënyrë efektive me faktorët e shumfishtë përjashtues të përjetuar nga romët. Në shumë shtete evropiane ku është bërë hulumtim, masat e përfshirjes përbëhen nga projekte të ndara, në vend të planeve strategjike afatgjata të qëndrueshme. Si rezultat i kësaj qasjeje të fragmentuar ndaj përfshirjes së romëve, praktikat e mira të pilotuara nga agjencitë ndërkombëtare ose OJQ-të vendore u ndërprejnë, ose ndikimi i pritur nuk kishte mundësi të arrihet sepse ato operojnë në vakum pa korniza të politikave ligjrisht të detyrueshme dhe të qëndrueshme¹¹.

⁷ Termi "Romë" i përdorur në KiE i referohet grupeve Romë, Sinti dhe grupeve të ndërlidhura në Evropë, duke përfshirë Udhëtarët dhe grupet Lindore, dhe mbulon diversitetin e gjerë të grupeve në fjalë, duke përfshirë personat që e identifikojnë veten si "Ciganë", www.coe.int/en/web/portal/roma/.

⁸ Shih OSBE, Kontributi në Shqyrtimin e Progresit të Planit të Veprimit të Strategjisë për Integrimin e Komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptianë në Kosovë, 2009–2015, 2012, <http://www.osce.org/kosovo/94856>. Qendra Evropiane për Çështje të Pakicave Kosovë, Gjetjet e Vlerësimit të Komuniteteve dhe të Kthyerve 2009-2013, 24 tetor 2013, http://www.ecmikosovo.org/wp-content/uploads/2014/07/ENG_ECMI-Findings-of-the-Assessment-of-Communities-and>Returns-2009-2013_FINAL_EN.pdf. Qendra Evropiane për Çështje të Pakicave Kosovë, Studim Themelor, Ofrimi i Arsimit për Komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Komunën e Fushë Kosovës, tetor 2012. UNICEF Kosovë, Analiza e Situatës së Arsimit në Kosovë, Prishtinë 2004.

⁹ BE, Përmirësimi i Mjeteve për Gjithëpërfshirjen Sociale dhe Mos-Diskriminimin e Romëve në BE. Përmbledhja dhe Projektet e Përzgjedhura, Zyra për Publikime e Bashkimit Evropian, Luksemburg, 2010, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/improving_tools_roma_inclusion_summary_en.pdf.

¹⁰ Shih BE, Përmirësimi i Mjeteve për Gjithëpërfshirjen Sociale dhe Mos-Diskriminimin e Romëve në BE. Përmbledhja dhe Projektet e Përzgjedhura, Zyra për Publikime e Bashkimit Evropian, Luksemburg, 2010, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/improving_tools_roma_inclusion_summary_en.pdf.f.3-5.

¹¹ Shih BE, Përmirësimi i Mjeteve për Gjithëpërfshirjen Sociale dhe Mos-Diskriminimin e Romëve në BE. Përmbledhja dhe Projektet e Përzgjedhura, Zyra për Publikime e Bashkimit Evropian, Luksemburgu, 2010, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/improving_tools_roma_inclusion_summary_en.pdf.f.4.

Analiza e Raportit të BE-së për masat e suksesshme që synojnë të përmirësojnë gjithëpërfshirjen e grupeve romë në fushat kyçe të të drejtave fundamentale, mos-diskriminimin dhe politikat e barazisë, arsimit, punësimit dhe trajnimit, shërbimet e kujdesit shëndetësor, banimin dhe barazinë gjinore, fuqishëm avokon marrjen parasysh të disa Parimeve Themelore për përmirësimin e përfshirjes sociale dhe mos-diskriminimin e minoriteteve romë¹².

Këto Parime Themelore të formuluar nga BE-ja janë relevante për planifikimin dhe zbatimin e procesit të reformës së arsimit, pasi që ato përforcojnë rëndësinë e qasjeve gjithëpërfshirëse dhe të koordinuara. Ato vënë theks të veçantë mbi qasjen pjesëmarrëse, duke marr parasysh gjithëpërfshirjen aktive të romëve.

10 Parimet Themelore të Përgjithshme për Gjithëpërfshirjen e Romëve:

1. Politika konstruktive, pragmatike dhe mos-diskriminuese;
2. Synim me qartësi por jo-përrjashtues;
3. Qasje ndërkulturore;
4. Duke synuar për integrim;
5. Vetëdija për dimensionin gjinor;
6. Bartja e politikave bazuar në dëshmi;
7. Shfrytëzimi i instrumenteve të Komunitetit;
8. Përfshirja e autoriteteve rajonale dhe lokale;
9. Përfshirja e shoqërisë civile;
10. Pjesëmarrja aktive e romëve.

2.3. Sfidat për komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë

Sfidat e rënda me të cilat ballafaqohen komunitetet romë në nivel evropian gjithashtu karakterizojnë situatën momentale të komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë. Gjetjet e paraqitura në dokumentet e politikave zyrtare¹³ tregojnë se situata e tyre është shqetësim i veçantë në Kosovë, ku ata janë ndër grupet më të varfra dhe më të pafavorizuara.

¹² Shih Vademecum: 10 Parimet Themelore të Përgjithshme për Gjithëpërfshirjen e Romëve, Zyra për Publikime e Bashkimit Evropian, Luksemburg, 2010, http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf.

¹³ Shih Agjencia Kosovare e Statistikave (AKS). 2014. 2013 - 2014 Komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë* Anketa Grupore me Shumë Tregues, Gjetjet Kyçe. Prishtinë, http://www.childinfo.org/files/Kosovo_%28UN-SCR_1244%29_2013_2014_Key_Findings_Report_%28Roma_Ashkali_and_Egyptian_Communities%29.pdf Kosovo Education Centre (KEC). 2014. Analizë e Shkurtër e Situatës në Sektorin e Arsimit në Kosovë. Fondacioni Kosovar për Shoqëri të Hapur (KFOC). <http://kfos.org/wp-content/uploads/2015/03/BRIEF-SITUATION-ANALYSIS-.pdf>.

Këshilli i Evropës, Komiteti Këshillues mbi Konventën Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare. Komentet nga Misioni i Administratës së Përkohshme të kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) sa i përket Opinioneve të Tretë të Komitetit Këshillues për Zbatimin e Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare në Kosovë, Strasbourg, 10 shtator 2013, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_Com_Kosovo_en.pdf.

Zyra e Kryeministrit të Kosovës, Plani i Veprimit i Kosovës për Zbatimin e Strategjisë për Integrimin e komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, 2009–2013, 2009, http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_Communities_and>Returns_2009-2013.pdf.

Plani i Veprimit i Republikës së Kosovës për Zbatimin e Strategjisë për Integrimin e komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, 2009–2015, http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf.

Megjithëse, shumë aktivitete janë lansuar nga institucionet e Kosovës për të zbatuar masat e parapara në Planin e Veprimit për Zbatimin e Strategjisë për Integrimin e Komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë (2009-2015) në sektorët e tyre përkatës, raportet zyrtare vlerësuese dhe të dhënat vjetore të mbledhura nga Agjencia Kosovare e Statistikave tregojnë se zbatimi ka mbetur i ngadalshëm dhe sporadik.¹⁴

Tashmë në vitin 2013, Raporti Afatmesëm i qeverisë së Kosovës sa i përket zbatimit të Planit të Veprimit për Gjithëpërfshirjen e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianë në Kosovë thotë se Plani i Veprimit në të cilin rëndësi e madhe i është atribuar kornizave të politikave dhe qasjeve gjithëpërfshirëse dhe të qëndrueshme, nuk është shpërndarë në mënyrë sistematike tek autoritetet lokale dhe bordet e arsimit.¹⁵ Bazuar në vlerësimin e përparimit faktik të bërë në zbatimin e Planit të Veprimit, në raport është cekur se janë bërë hapa pozitiv në disa komuna, mirëpo roli dhe angazhimi i shumë komunave duket të jetë marginal. Ka nevojë për ofrim të informatave sa i përket kornizës së re të politikave dhe për të promovuar të kuptuarit e çështjeve thelbësore. Në raport gjithashtu theksohet se duhet të ndërmerren strategji më të qëndrueshme për të rritur pjesëmarrjen domethënëse të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në të gjitha sferat e jetës sociale.

Shqetësimet e ngritura përmes raportit afatmesëm nuk kanë rezultuar në masa gjithëpërfshirëse për të përmirësuar situatën e fëmijëve dhe familjeve të kthyer dhe të riatdhesuara dhe të promovojnë ri-integrimin e fëmijëve. Edhe pse disa shkolla në mënyrë spontane kanë krijuar aktivitete ad-hoc për të mbështetur nxënës individualë, mbetet nevojë urgjente që të ndërmerren një sërë masash të planifikuara siç janë: mbledhja e të dhënave, politikat jo të shpërhapura, ofrimi i materialeve mësimore dhe trajnimi i mësimitdhënësve.¹⁶

Në sferën e arsimit, Anketa Grupore me Shumë Tregues në Kosovë që është bërë së voni tregon se vijueshmëria e fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, në krahasim me popullatën tjetër të Kosovës është dukshëm më e ulët. Vijueshmëria e nxënësve nga popullata e përgjithshme bie nga 98 përqind të vijimit në shkollën fillore në 95 përqind të atyre që përfundojnë shkollën e mesme, ndërsa përqindja e nxënësve nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë bie nga 85.3 përqind të vijimit në arsimin e shkollës fillore në vetëm 65 përqind të atyre që përfundojnë arsimin e ulët fillor. Prandaj, kjo është pika kur ndodhë braktisja më e lartë, dhe si e tillë duhet të jetë përqendrimi kryesor që të punohet me fëmijë dhe me familjet e tyre për të vazhduar arsimin e obliguar. Trendi i braktisjes vazhdon edhe më vonë, edhe pse me një ritëm pak më të ulët, ku sipas statistikave 53.5 përqind të nxënësve nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë përfundojnë shkollën e mesme.

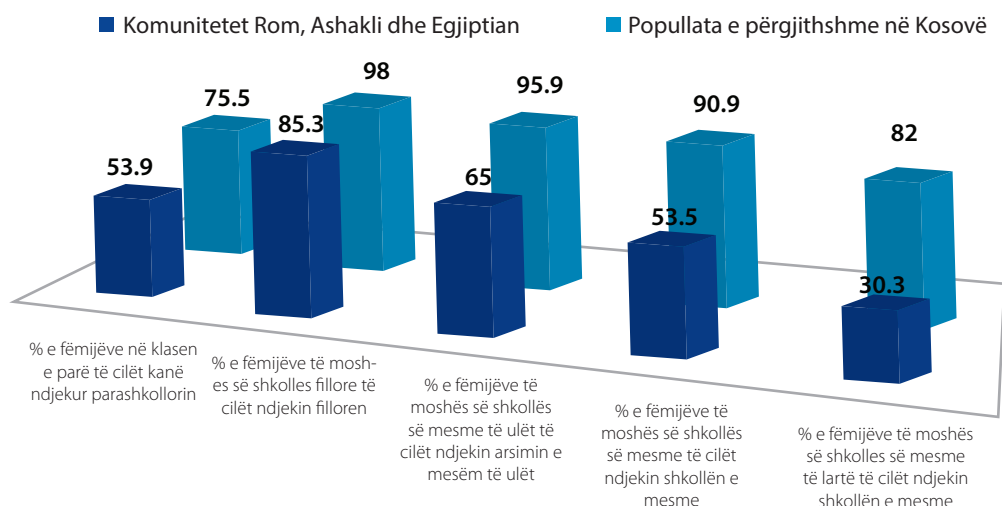
---

¹⁴ Shih OSBE, Kontributi në Shqyrtimin e Progresit të Planit të Veprimit të Strategjisë për Integrimin e Komuniteteve romë, ashkali dhe egjiptianë në Kosovë, 2009–2015, 2012,, <http://www.osce.org/kosovo/94856>.

¹⁵ Kosovë, Raporti i Progresit për shqyrtimin Afatmesëm të Zbatimit të Planit të Veprimit për Gjithëpërfshirjen e Komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, 2009- 2015.

¹⁶ Shih Raportin Afatmesëm, f.14.

Vijimi në shkollë

Burimi: Raporti i MICS, Komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë, 2014.

Raporte të ndryshme të procesit të zbatimit kanë identifikuar pengesa të mëdha që kanë vështirësuar progresin e arsimit: deri më tani çështjet e barazisë dhe përfshirjes sociale nuk kanë qenë qendrore për të shumtën e shkollave. Perspektiva të tilla zakonisht janë konsideruar më tepër si diçka "të posaçme dhe shtesë" e jo si pjesë e reformës arsimore. Gjetjet tregojnë se ekziston një boshllëk në mes *kornizave politike ekzistuese dhe përgjigjeve të ndryshme lokale ndaj nevojave të fëmijëve dhe familjeve minoritare.*

Të dhënat në dispozicion tregojnë fuqishëm se ekzistojnë shumë faktorë që duhet marrë parasysh dhe ato gjithashtu konfirmojnë se përfshirja e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve nuk duhet të mbetet çështje e angazhimeve individuale. Është veçanërisht e rëndësishme që shkollat të shqyrtojnë të gjitha aspektet e situatës së tyre. Ato duhet të vetëdijesohen për barrierat mbizotëruese ndaj mësimnxënies dhe pjesëmarrjes dhe të përcaktojnë prioritetet për zhvillimin dhe bashkëpunimin me prindërit dhe komunitetet në mënyrë që rrjedhimisht të punojnë drejt përmirësimit. Përderisa grupet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ballafaqohen me barrierat të mëdha për qasje në arsim, nevojitet një ngritje e vëmendjes ndaj politikave të përfshirjes në arsim dhe zbatimi i tyre përmes instrumenteve sistematike.

Sfidat kyçe për përfshirje sociale në Kosovë

- Mungesa e njohurisë për politikat kombëtare
- Pengesat për qasje në arsim dhe vazhdim të arsimit
- Rastet e diskriminimit të drejtpërdrejt, të tërthortë dhe strukturor
- Ndarja sociale/pengesat kulturore
- Mungesa e arsimit të mësimdhënësit
- Mungesa e politikave dhe qasjeve gjithëpërfshirëse

Gjetjet e prezantuara më sipër janë të plotësuar me një sërë rekomandimesh që fokusohen në një model holistik të përfshirjes sociale dhe mbështetjet në konceptet ndërkombëtare për përmirësimin e përfshirjes sociale.¹⁷

¹⁷ Shih Rezolutën CM/ResCMN(2014)13 për zbatimin e Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave në Kosovë dhe Raportin Afatmesëm, f. 6-9 dhe f. 49-52.

Dihet se masat efektive nuk mund të kufizohen me sektorin e arsimit. Këto masa nevojitet të trajtojnë shkaqet rrënjësore që kanë çuar tek marginalizimi ose përjashtimi i Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në të gjitha sferat e jetës sociale dhe ekonomike. Kushtet e pasigurta socio-ekonomike, si varfëria, banimi në lagje të lëna pas dore, qasja e kufizuar në tregun e punës, mungesa e përfaqësimit në institucionet publike, dhe mospërputhja e dispozitave ligjore janë faktorë negativ që ndikojnë në përjashtimin e pakicave Romë, Ashkali dhe Egjiptianë që nuk mund të kompensohet me përpjekjet arsimore. Megjithëse, arsimi mund të kontribuojë në ngritjen në status të individëve që i përkasin pakicave të pafavorizuara, arsimi nuk mund të zhdukë përjashtimin dhe diskriminimin e tyre strukturor të shkaktuar nga faktorë të shumëfishtë negativ.

2.4. Aktivitetet kryesore për promovimin e përfshirjes sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në shkollat e Kosovës

Në Kosovë, gjatë dekadës së fundit janë zbatuar një sërë iniciativash dhe projektesh për të përmirësuar situatën e fëmijëve dhe familjeve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Disa nga këto iniciativa janë aktivitete të bazuar në shkollë, të kryera nga vet shkolla. Iniciativat tjera zbatohen në bashkëpunim me OJQ-të vendore ose organizatat ndërkombëtare, një mbështetje e llojit të tretë është ofruar nga MASHT-i.

Aktivitetet e kryera nga shkollat

Megjithëse dokumentet e politikave kyçe theksojnë rëndësinë e një politike me synim të qartë, të zhvilluar mirë dhe koherente për gjithëpërfshirjen e pakicave Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, mënyrat se si shkollat mbështesin nxënësit nga këto grupe etnike ndryshojnë së tepërmi. Disa shkolla kanë një gamë të gjerë të shërbimeve me synim rritjen e përfshirjes së nxënësve të tillë, disa shkolla ofrojnë shërbime të pjesshme të fokusuara në disa fusha, mirëpo ekzistojnë edhe disa shkolla të cilave iu mungojnë ofertat e veçanta për nxënësit Romë, Ashkali dhe Egjiptianë.

Një lloj tjetër i aktivitetit ka për qëllim rritjen e përfshirjes së prindërve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe ndërtimin e besimit në mes familjeve minoritare ndaj sistemit të arsimit.

Në disa komuna puna domethënëse në terren me familjet dhe shkollat ka kontribuar në suksesin përmes përfshirjes së ndihmës pas mësimit, mbështetjes me detyrat e shtëpisë, dhe mësimdhënies së gjuhës rome për nxënësit.

Pengesa kulturore për shkollim është trajtuar duke organizuar takime në mes prindërve dhe ndërmjetësve të cilët ndoshta do të mund t'i bindnin prindërit të dërgojnë fëmijët e tyre në shkollë¹⁸.

Aktivitetet e kryera nga OJQ-të

Një numër i organizatave jo-qeveritare lokale dhe ndërkombëtare kanë themeluar Qendrat Mësimore në Kosovë¹⁹. Këto qendra janë zhvilluar me vet-iniciativa të organizatave dhe ato ofrojnë orë mësimore shtesë dhe aktivitete jashtë mësimore për fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë për nivelet parashkollore dhe fillore. Deri më tani ato kanë operuar në mënyrë të pavarur nga sistemi zyrtar i arsimit dhe kanë qenë tërësisht të varura nga donacionet, një gjendje që e vë qëndrueshmërinë e tyre në rrezik. Kohët e fundit ka disa iniciativa ku autoritetet lokale po marrin disa përgjegjësi për Qendrat Mësimore.

¹⁸ Shih KiE, Raporti për Ndërmjetësimin në Arsim në Kosovë, Prishtinë 2014.

¹⁹ Shih UNICEF dhe KiE, Studimi mbi ndikimin dhe qëndrueshmërinë e Qendrave Mësimore, Kosovë, Prishtinë, 2015.

Aktivitetet që ofrohen në Qendrat Mësimore kryesisht janë: për të ndihmuar fëmijët të jenë të përgatitur për regjistrim në shkollë, mbështetja me detyrat e shtëpisë, sigurimi i vijimit të rregullt i nxënësve në arsimin e detyrueshëm, puna me nxënës që kanë braktisur shkollën, shërbimet me ushqim, aktivitetet rekreative si dhe aktivitetet e tjera sa i përket arsimit të komuniteteve me nevojë.

Përderisa ka shumë pak nxënës që arrijnë të kenë qasje në arsimin universitar, disa OJQ kanë themeluar bursa dhe programe dhe projekte mentoruese për të mbështetur nxënësit e shkollave të mesme dhe studentët e universitetit nga grupet minoritare. Këto iniciativa shpesh ofrojnë mbështetje arsimore nga mentorë të trajnuar profesionalisht dhe në mënyrë aktive përfshijnë një gamë të gjerë të palëve me interes, duke përfshirë OJQ-të Rome, Ashkali dhe Egjiptiane, financues privat dhe të BE-së, shkolla, prindër dhe nxënës.

Aktivite e kryera nga Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë për të mbështetur mësimdhënësit

Edukimi i mësimdhënësve për gjithëpërfshirjen sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve momentalisht nuk është pjesë e trajnimit para-shërbimit dhe gjatë-shërbimit të mësimdhënësve. Megjithatë, organizatat ndërkombëtare dhe OJQ-të nga Kosova kanë pilotuar programe të trajnimit që janë në dispozicion për mësimdhënësit në mënyrë që të rritin kompetencat e mësimdhënësve të cilët punojnë me nxënësit²⁰ Romë, Ashkali dhe Egjiptianë.

Programet e trajnimit në vijim që trajtojnë çështjet e përfshirjes sociale janë të listuara në katalogun e programeve të akredituar të trajnimit nga Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë:

- Edukimi për drejtësi sociale, Qendra për Arsim e Kosovës
- Edukimi multi-kulturor dhe multi-etnik, Qendra për Arsim e Kosovës
- Të drejtat e njeriut dhe mësimdhënia interaktive,
- Edukimi për qytetari demokratike dhe edukimi për të drejtat e njeriut, Këshilli i Evropës
- Mësimdhënie për multi-kulturalizmin, Këshilli i Evropës
- Qasja në arsim cilësor për komunitetin Romë, Ashkali dhe Egjiptian, Këshilli i Evropës

Programe të tjera të trajnimit janë kryer për të promovuar zhvillimet metodologjike, siç janë metodat interaktive dhe bashkëpunuese të mësimnxënies, dhe përdorimi i metodologjive të reja dhe medieve të reja për ta bërë mësimnxënien më joshëse. Gjithashtu janë ofruar trajnime për mësimdhënës në multi-kulturalizëm, projektet dhe ngjarjet ndërkulturore.

Shqyrtimi i këtyre aktivitetëve tregon një nevojë për qasje më sistematike dhe gjithëpërfshirëse që përfshin trajnimin në zhvillimin e tërë shkollës si dhe trajnimin e mësimdhënësve individual të cilët janë të interesuar në ngritjen e kompetencave të tyre ndërkulturore. Sa i përket trajnimit mbi arsimin përfshirës, duhet të ofrohen trajnime në vazhdimësi për mësimdhënësit, por gjithashtu edhe për palët me interes në shkollë për të bërë vlerësimin e diversitetit kulturor dhe kundër paragjykitimit dhe diskriminimit²¹.

²⁰Trajnimi pedagogjik dhe masat e mbështetjes janë iniciuar dhe mbështetur nga donatorët ndërkombëtarë, sektori i OJQ-ve të Kosovës/dhe institucionet e pavarura të Kosovës (KEC-i, etj).

²¹ Qendra për Arsim e Kosovës, Hulumtim mbi gjithëpërfshirjen e fëmijëve romë, ashkali dhe egjiptianë në arsimin fillor, 2015.

2.5. Përmbledhje: Nevojat për zhvillim në arsim

Momentalisht në Kosovë - si në shumë shtete të tjera evropiane - një boshllëk mund të shihet në mes kornizave të politikave zyrtare dhe masave të zbatimit konkret. Megjithëse përfshirja sociale e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve kuptohet si një nga prioritetet kryesore të sektorit të arsimit në Kosovë, qasja në arsim për fëmijët e komunitetit është duke u penguar nga shumë faktorë që rrjedhimisht kontribuojnë në vijimin e tyre të dobët në shkollë dhe në nivele të ulëta të aftësive.

Përkundër vlerësimit të gjerë se politikat gjithëpërfshirëse dhe intervenimet ndër-sektoriale duhet të plotësojnë njëra-tjetrën, shkollat kanë vështirësi për të zhvilluar një qasje maksimale. Një sërë projektesh dhe qasjesh për të promovuar gjithëpërfshirjen, janë pilotuar në Kosovë dhe kanë kontribuar në ngritjen e vetëdijes dhe të të kuptuarit më të thellë sa i përket shkaqeve dhe proceseve që kanë çuar tek përjashtimi i Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve. Megjithatë, vlerësimi i projekteve dhe programeve momentale ka nxjerrë në pah nevojën për më shumë koordinim si dhe qëndrueshmëri.

Zhvillimi i masave më gjithëpërfshirëse dhe afatgjata në shkolla është një nga sfidat kryesore që duhet të trajtohen; shkollat mund të jenë më efektive duke integruar të gjitha praktikat e tyre ekzistuese në një kornizë gjithëpërfshirëse. Adoptimi i një kornize gjithëpërfshirëse do të inkurajonte një qasje më holistike si gjithëpërfshirjen e prindërve, lidhjet me komunitetin, dhe bashkëpunimin me partnerët e jashtëm dhe në veçanti me iniciativat rome, ashkali dhe egjiptiane siç janë qendrat mësimore ose shërbimet e ndërmjetësimit.

Vëzhgimi i praktikave arsimore ka nxjerrë në pah një nevojë për zhvillimin e klasave. Edhe nëse mësimdhënësit janë të aftë të krijojnë një atmosferë miqësore për fëmijët, ata edhe më tutje duhet të trajnohen për të përdorur strategji të qarta për ndërveprim social përgjatë vijave etnike.

Fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë nganjëherë para segjithash konsiderohen si pjesëtarë të komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në vend se të konsiderohen nxënës. Kjo tendencë e trashëguar për të dalluar fëmijët në bazë të identiteteve të grupeve të tyre mund të fuqizojë proceset diskriminuese. Nëse mësimdhënësit nuk i kuptojnë këta mekanizma, situatat e asimetrisë dhe statusit të pabarabartë do të riprodhohen ose të stabilizohen.

Megjithatë, mësimdhënësit të cilët kanë kompetenca për mësimdhënie në një klasë diverse janë të vetëdijshëm sa i përket këtyre mekanizmave dhe kanë dijeni për përfitimet e mësimdhënies interaktive dhe bashkëpunuese dhe të strategjive të mësimnxënies. Ata mund të përdorin metoda të ndryshme interaktive për të rritur kontaktin ndërmjet fëmijëve, për të forcuar ndërveprimin social dhe për të krijuar një bashkëpunim domethënës përgjatë vijave etnike. Këto strategji mund të kontribuojnë në tejkalimin e distancës sociale në mes fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe fëmijëve të tjerë. Proceset e individualizimit dhe ndërtimit të marrëdhënieve me moshatarë mund të iniciohen në nivel të klasës ose në projekte të shkollës duke aplikuar metoda për mësimnxënie interaktive. Metodatat e mësimdhënies dhe mësimnxënies që me qëllim forcojnë ndërveprimin ndërmjet fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe fëmijëve të tjerë kanë nevojë të përhapen përmes trajnimit para-shërbimit dhe trajnimit gjatë-shërbimit të mësimdhënësve.

Fushat kyçe që kanë nevojë për zhvillim

- Zhvillimi i tërë shkollës bazuar në korniza të politikave gjithëpërfshirëse dhe me synim të qartë
- Zbatimi i planeve të sakta dhe të detajuara të zhvillimit të shkollës
- Zhvillimi i klasës bazuar në proceset e individualizimit dhe bashkëpunimit
- Strategjitë pedagogjike dhe metodologjike për rritjen e ndërveprimit dhe bashkëpunimit ndërmjet moshatarëve përgjatë vijave kulturore
- Edukimi ndërkulturor
- Përkrahja për fëmijët e kthyer
- Lidhjet e forta shkollë-prind-komunitet
- Monitorimi i përparimit
- Mbledhja e të dhënave

3. PARIMET E PËRGJITHSHME DHE UDHËZIMET PËR PËRFSHIRJE SOCIALE NË SHKOLLË

Në këtë kapitull do të analizohen parimet e përgjithshme dhe udhëzimet për përfshirje sociale. Këto parime udhërrëfyese janë pika fillestare për zhvillimin gjithëpërfshirës dhe përfshirës të shkollës dhe nuk duhet të konsiderohen vetëm nga mësimdhënësit individualë, por gjithashtu nga drejtorët e shkollave dhe i tërë stafi mësimdhënës.

Shkollat janë mikro-kozmosi i shoqërisë. Ekzistojnë hapësira sociale ku takohen fëmijët nga prejardhje të ndryshme sociale dhe kulturore. Shkollat qëllimshëm mund të krijojnë mundësi për të njohur njëri-tjetrin, për të mësuar së bashku, për të bashkëpunuar dhe për të ndërtuar marrëdhënie me moshatarë. Nëse shkollat nuk krijojnë në mënyrë proaktive një mjedis përfshirës, ato mund të dërgojnë mesazhe që kanë tendencë të përforcojnë hierarkitë sociale duke riprodhuar modele të përjashtimit, marginalizimit dhe diskriminimit në nivelin mikro.

Edhe pse ndarja në shkollë zyrtarisht është hequr, përfshirja sociale nuk është proces që do të ndodhë vetvetiu. Modelet shoqërore të diskriminimit të drejtpërdrejtë ose të tërthortë kanë tendencë të përforcohen nga politikat dhe praktikrat e shkollës dhe përmes qëndrimit të mësimdhënësve, si dhe nga perceptimi dhe sjellja e prindërve dhe fëmijëve.

Ideja e përfshirjes sociale është e lidhur me vizionin e një shoqërie demokratike në të cilën shkollat bëhen një hapësirë për përvoja demokratike: ku fëmijët mësojnë të respektojnë njëri-tjetrin, të shoqërohen dhe të bashkëpunojnë përgjatë vijave etnike dhe gjithashtu të mësojnë për rreziqet e diskriminimit dhe intolerancës.²²

Koncepti i një mjedisi shkollor demokratik dhe përfshirës në të cilin të gjithë fëmijët ndihen të sigurt dhe të mirëseardhur bazohet në *parimet kyçe* të cilat do të përcaktohen në këtë kapitull, që do të thotë:

1. Një kornizë e të drejtave të njeriut
2. Një etikë pozitive shkollore
3. Një qasje pjesëmarrëse
4. Të vlerësuarit e diversitetit
5. Mirëpritja e fëmijëve të kthyer dhe të riatdhesuar

3.1. Një kornizë e të drejtave të njeriut

Qasja e bazuar në të drejtat e njeriut drejt përfshirjes sociale iu garanton të gjithë nxënësve të drejta të barabarta në arsim, pa marrë parasysh prejardhjen e tyre sociale ose kulturore. Të drejtat e njeriut janë universale, dhe përfshijnë të gjitha grupet etnike, kombësitë dhe fetë. Qasja e bazuar në të drejtat e njeriut përqendrohet në vlerat demokratike dhe parimet e përbashkëta, e jo në dallime. Ajo thekson dinjitetet e barabarta dhe të drejtat e të gjitha qenieve njerëzore, dhe veçanërisht të drejtën e çdo individi për arsim, mos-diskriminim dhe përfshirje në shoqëri. Ajo thekson të drejtën në arsim për të gjithë.

---

²² Shih Backman, E., dhe Trafford, B., *Democratic Governance of Schools, Learning and Living Democracy* (Udhëheqja Demokratike e Shkollave, Mësimi dhe Jetesa në Demokraci), Publikim i Këshillit të Evropës, Strasburg, 2007. Koncepti i zhvillimit demokratik të shkollës është bazuar në një koncept të gjerë të arsimit demokratik, që përfaqëson diturinë, vlerat, përvojat demokratike dhe përvetësimin e aftësive për të mësuar se si të jetohet në një shoqëri demokratike.

Në bërthamën e saj, një shkollë demokratike dhe përfshirëse ka tri pika kryesore:

- E respekton, e njeh dhe e feston normalitetin e diversitetit si një pikë fillestare për përfshirje sociale dhe proceset e përfshirjes.
- Ajo promovon të drejtat e njeriut, barazinë dhe vlerat mbi të cilat ndërtohet një shoqëri demokratike.
- Ajo ngrit vetëdijen sa i përket trajtimit të padrejtë të individëve ose grupeve, të çështjeve të diskriminimit dhe qëndrimeve negative.

Qasja në baza të të drejtave gjithashtu përfshin një qasje pjesëmarrëse dhe kërkon që nxënësit, familjet dhe komunitetet të përfshihen në jetën dhe politikën e shkollës. Disa të drejta themelore janë veçanërisht të rëndësishme për nxitjen e përfshirjes sociale dhe mos-diskriminimit të nxënësve dhe familjeve minoritare²³:

- Dinjitet dhe të drejta të barabarta për të gjitha qeniet njerëzore
- E drejta për arsim për të gjithë fëmijët
- Barazi juridike për të gjithë
- Të gjitha aspektet e mos-diskriminimit, përfshirë origjinën etnike

Kjo bazë morale është e konfirmuar me Kushtetutën e Kosovës si dhe me shumë dokumente zyrtare që kanë për qëllim ndërtimin e shoqërisë demokratike në Kosovë²⁴. Të gjitha përqendrohen në të drejta të barabarta të njeriut dhe respektimin e diversitetit si parakusht thelbësor për ndërtimin e një shoqërie demokratike dhe multi-etnike në Kosovë.

3.1. Një etikë pozitive shkollore

Shkollat kanë tendencë të riprodhojnë strukturat dhe vlerat sociale të shoqërive të tyre përkatëse. Në disa raste shkollat fuqishëm reflektojnë dhe transmetojnë vlerat e kombit ose të një grupi kulturor të veçantë. Në raste të tjera shkollat janë të vetëdijshme për rëndësinë e parimeve demokratike dhe vlerave universale prandaj tentojnë të tejkalojnë partikularizmin dhe nacionalizmin. Këto shkolla përpiqen të shkojnë drejt një etike (ose filozofie) përfshirëse në shkollë. Këto shkolla dëshirojnë të tejkalojnë interesat dhe privilegjet e grupit si dhe mekanizmat historik dhe shoqëror që përforcojnë përjashtimin dhe pabarazinë e disa grupeve shoqërore. Në këto shkolla një qasje e tërë shkollës e bazuar në një etikë të përbashkët shkollore krijon një mjedis mësimor përfshirës, në të cilin të gjithë fëmijët vlerësohen dhe mbështeten në mënyrë të barabartë për të zhvilluar aftësitë e tyre.

Vlerat e përbashkëta demokratike

Pika fillestare për të ndërtuar një mjedis të shkollës që është përfshirës dhe mirëpritës është etika pozitive bazuar në vlerat e përbashkëta përgjatë komunitetit të shkollës, duke përfshirë prindërit dhe të rinjtë. Etika shkollore që përhap një shkollë demokratike dhe përfshirëse, në mënyrë serioze sfidon imazhet e zhvlerësimit dhe modelet e diskriminimit që komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë zakonisht kanë hasur në shoqërinë e gjerë.

²³ Këto pika të cekura janë nxjerrë nga Deklarata Universale për të drejtat e Njeriut, G.A.res.217A,U.N.DocA/810 at 71 (1948), <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

²⁴ Shih listën e dokumenteve në bibliografi.

3.3. Një qasje pjesëmarrëse

Pjesëmarrja është një koncept i gjerë arsimor që përqafon një sërë komponentësh. Të gjithë komponentët theksojnë të drejtat e të gjitha palëve me interes që duhet të përfshihen në çështjet e shkollës, dhe veçanërisht në ato procese vendimmarrëse që e formojnë profilin e shkollës dhe i përcaktojnë qëllimet gjithëpërfshirëse arsimore dhe sociale. Ato gjithashtu përqendrohen në rëndësinë e përgjegjësive të përbashkëta dhe përfshirjes së përbashkët. Pjesëmarrja domethënëse mund të ndihmojë për të fituar ndjenjën e pronësisë dhe të identitetit të përbashkët.

Pedagogjia moderne promovon një koncept demokratik të arsimit të karakterizuar me ofrimin e një llojllojshmërie të mundësive për mësimnxënie kognitive dhe sociale për fëmijët²⁵. Arsimi nuk është i kufizuar në proceset e informimit dhe ofrimeve të diturive, por i aftëson fëmijët që të angazhohen në përvoja shoqërore me përgjegjësi dhe në angazhime shoqërore të përbashkëta me të gjitha palët me interes.

Fëmijët mësojnë përmes kanaleve të ndryshme të arsimit: ata mësojnë mbi demokracinë dhe diversitetin, ata mësojnë për demokracinë dhe diversitetin dhe ata mësojnë përmes demokracisë dhe diversitetit²⁶. Sipas këtij ideali të mjedisit demokratik në shkollë, shkollat jo vetëm që kanë detyrim për të ofruar përmbajtje dhe informata, por kanë detyrë morale që të përgatisin fëmijët për të jetuar në një shoqëri demokratike dhe diverse dhe të bëhen qytetarë aktiv.

Shkollat shpesh kanë tendencë që të jenë "ishuj shoqërorë" dhe mbesin të shkëputura nga komuniteti i gjerë. Megjithatë, kjo perspektivë gjithëpërfshirëse e shkollave si një hapësirë demokratike e vë në pyetje ndarjen në mes shkollës dhe realiteteve jashtë shkollës. Shkollat duhet të jenë më shumë se mikro hapësira. Ato mund të modelohen si hapësira të cilat nxisin ndërlidhjen me komunitetin e gjerë në shumë fusha. Ato mund të inkurajojnë partneritetin ndërmjet shkollave dhe palëve të jashtme me interes dhe të angazhohen në aktivitete të ndryshme të përbashkëta, siç janë mundësitë për mbështetje të ndërsjellë ose aktivitete të përbashkëta shoqërore dhe kulturore.

Koncepti i komunitetit të shkollës përfshin pjesëmarrjen aktive të drejtorëve, stafit mësimdhënës, nxënësve, dhe personave të tjerë që punojnë në shkollë, dhe shtrihet deri tek prindërit dhe komunitetet. Ky kuptim i "shkollave si komunitete demokratike të mësimnxënies" gjithashtu avokon një zotim të fuqishëm drejt mos-diskriminimit dhe gjithëgjithëpërfshirjen sociale të fëmijëve të veçantë ose grupeve të fëmijëve dhe familjeve të tyre. Zbatimi i një qasjeje pjesëmarrëse zakonisht përfshin shumë faktorë ndërveprues, e jo vetëm një faktor.

Gjatë arsimimit të tyre fëmijët dhe personat e rinj duhet të inkurajohen që të kontribuojnë në jetën dhe punën e shkollës, dhe që nëa fazat më të hershme të ushtrojnë përgjegjësitë e tyre si pjesëtarë të një komuniteti. Kjo përfshinë mundësitë për të marrë pjesë në mënyrë të përgjegjshme në vendimmarrje, për të kontribuar si udhëheqës dhe shembuj për të mirë, për të ofruar mbështetje dhe shërbime për të tjerët dhe për të luajtur një rol aktiv në vënien e vlerave të komunitetit të shkollës në praktikë.

²⁵ The conceptual framework is informed various CoE publications, see Brett, Peter, Pascale Mompoin-Gaillard, and Maria Helena Salema, *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education: A Framework for the Development of Competences*, ed. by Sarah Keating-Chetwynd, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009. Huber, J., and F. Brotto, eds., *Intercultural Competence for All: Preparation for Living in a Heterogeneous World*, Pestalozzi Series, 2, Council of Europe Publishing, Paris, 2012. Council of Europe.

²⁶ Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, <http://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>

Përfshirja e prindërve është kritike, pasi që përfshirja e një fëmije varet gjithashtu nga përfshirja sociale e gjithë familjes. Duke sjellë së bashku mësuesit dhe prindërit ofrohet një mundësi për të marrë informata më të hollësishme dhe për të mësuar në lidhje me nevojat emocionale si dhe arsimore të fëmijëve. Teoria pedagogjike sa i përket përfshirjes së suksesshme, sugjeron se përfitim i konsiderueshëm mund të arrihet për shkollat dhe familjet nga komunikimi i drejt-përdrejt në mes shkollave dhe prindërve²⁷. Në veçanti për ata prindër të cilët nuk kanë njohuri për sistemin arsimor kanë nevojë për informata të sakta sa i përket procedurave dhe dispozitave të shkollës, si dhe përparimit të fëmijëve të tyre. Në ato raste kur prindërit nuk e shohin përfitimin e arsimit të përfunduar ose nuk janë në gjendje të vijojnë shkollën rregullisht, komunikimi në mes shkollës dhe familjeve mund të ndihmojë në shmangien e braktisjes.

Shkollat inkurajohen që të përfshijnë pjesëtarët e të gjitha grupeve në të gjitha organet e tyre përkatëse, për shembull këshillat e prindërve ose këshillat e shkollave. Ato mund të ndërtojnë një sistem të mbështetjes për t'u kujdesur për mirëqenien e fëmijëve e që përfshinë iniciativat lokale, OJQ-të, ndërmjetësit arsimor, ekspertët në çështjet që kanë të bëjnë me ndihmën sociale, shërbimet psiko-sociale dhe struktura të tjera relevante të shoqërisë civile.

Strategjitë kryesore për promovimin e përfshirjes sociale në shkollat e Kosovës (jo-përfundimtare)

- Trajnimi i mësimeve mbi të drejtat e njeriut dhe mos-diskriminimin
- Mbështetje nga shkolla për regjistrim dhe vijim në arsimin e detyrueshëm
- Parandalimi i braktisjes
- Projektet ndërkulturore
- Lidhjet shkollë-prindër
- Mbështetja pas mësimit
- Bashkëpunimi ndër-sektorial në mes shërbimeve të ndihmës sociale, shërbimeve për kujdes shëndetësor, psikologëve dhe shkollave

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Përfshirja e prindërve nga të gjitha komunitetet në trupat drejtues të shkollës ndihmon shkollën që të bëhet një vend për mësime demokratike, siç është rasti me shkollën fillore në Fushë Kosovë, ku prindërit nga komuniteti ashkali janë të përfshirë si anëtarë të këshillit të shkollës. Tani ekziston zëri i prindit në shkollë që i mbron interesat e nxënësve në pikëpamje të komuniteteve të tjera.

3.4. Të vlerësuarit e diversitetit

Arsimi jo vetë që reflekton shoqërinë, por gjithashtu ndikon në zhvillimin e saj. Përderisa arsimi nuk mund të mbajë përgjegjësinë e vetme për promovimin e kompetencave për diversitet dhe të sfiduarit e racizmit, ai ka një kontribut të rëndësishëm për të dhënë në lehtësimin e ndryshimeve drejt përfshirjes sociale.

²⁷ Kelley-Laine K., Overview of 9 OECD Nations (Pasqyrë e 9 Kombeve të OBZHE-së): Parents as Partners in Schooling (Prindërit si Partnerë në Shkollim): The Current State of Affairs, The Journal of Educational Research (Gjendja momentale, Gazeta e Hulumtimit Arsimor), Vëllimi 102, 4, 2009, f.342-345. UNESCO dhe Këshilli i Evropës, Arsimi i fëmijëve Romë në Evropë, Drejt arsimit cilësor për fëmijët Romë: tranzicioni nga fëmijëria e hershme në arsimin fillor, Raporti i Takimit të Ekspertëve, Paris 2007, f.27-28 dhe f.31-33. S.J.Farenga, D.Ness, Encyclopedia of education and human development (Enciklopedia e arsimit dhe zhvillimit njerëzor) 2005.

Konteksti shoqëror (realitetet shoqërore) dhe sfidat ndryshojnë nga një shtet në tjetrin. Në shoqëritë që kanë për qëllim integrimin e komuniteteve të ndryshme, siç janë grupet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, çështjet e barazisë dhe mos-diskriminimit kanë dalë në plan të parë. Prandaj të gjithë mësimitdhënësit që angazhohen në arsim për përfshirje sociale duhet të marrin parasysh realitetet e tyre sociale dhe të identifikojnë strategji reale për ndryshime.

Kosova ende është duke e zhvilluar qasjen e saj ndaj diversitetit në shkolla dhe në shoqëri më në përgjithësi²⁸. Shkollat, drejtorët e shkollave dhe mësimitdhënësit që punojnë në shkolla të ndryshme ballafaqohen me kufizime dhe me faktorë lehtësues në lidhje me diversitetin. Ata duhet të çojnë aftësitë e tyre profesionale më tutje dhe të zhvillojnë kompetenca të veçanta për të zotëruar kërkesat që kjo sjellë.

Mësimitdhënësit që trajtojnë diversitetin duhet të merren me situata komplekse të krijuara nga barrierat strukturore si dhe modelet ndërkulturore. Ata duhet të zhvillojnë një sërë kompetencash kyçe themelore që do të ngritin nivelin e tyre të zhvillimit profesional dhe do t'i bëjnë ata të aftë të gjejnë zgjidhje që iu mundëson atyre që të reagojnë në mënyrë adekuate ndaj sfidave dhe situatave të ndryshme.

Një grup i ekspertëve ndërkombëtarë ka zhvilluar Një Kornizë të Kompetencave të Mësimitdhënësve që Trajtojnë Diversitetin (2008) që mund të ofrojë një ndjenjë të orientimit për mësimitdhënës të ri si dhe për profesionistë me përvojë. Kjo kornizë identifikon shumë aspekte të mësimitdhënies dhe mësimitdhënies që kanë nevojë për përmirësim dhe ofron një ide të mësimitdhënies si praktikë sociale që shkon përtej strategjive teknike ose njohurive disiplinore²⁹, dhe kështu i ndihmon mësimitdhënësit të kuptojnë rolin e tyre në çuarjen e arsimit para. Kompetencat kyçe për trajtimin e diversitetit ndahen në tri makro fusha:

➤ **Njohuritë dhe të kuptuarit**

Njohuritë dhe të kuptuarit konsiderohen të jenë parakushte që iu mundësojnë mësimitdhënësve të jenë të ndjeshëm dhe t'i përgjigjen diversitetit. Këto kompetenca bazohen në pikëpamjen se njohuritë janë reflektuese, kritike dhe në proces të zhvillimit.

➤ **Komunikimi dhe marrëdhëniet**

Komunikimi dhe marrëdhëniet janë në thelb të angazhimit të mësimitdhënësit me dhe në përgjigje të diversitetit. Aty mësimitdhënësit krijojnë klasa dhe kushte të shkollës që janë përfshirëse dhe ku ata ndërtojnë dhe ruajnë marrëdhëniet e bazuara në besim dhe respekt të ndërsjellë.

➤ **Menaxhimi dhe mësimitdhënia**

Kjo fushë e kompetencës përfshin veprime nga mësimitdhënësit për të krijuar një mjedis mbështetës, të kujdesshëm dhe të sigurt të mësimitdhënies, ndërveprim pozitiv shoqëror dhe angazhim aktiv në mësimitdhënie. Qëllimi kryesor është ndërtimi i një kulture organizative bashkëpunuese dhe jo-diskriminuese që në mënyrë optimale realizon idenë e të jetuarit dhe të mësuarit së bashku.

---

²⁸ Reforma e arsimit në Kosovë gjithashtu vë theks të veçantë në zhvillimin e kompetencave kyçe për kulturë demokratike dhe diversitet socio-kulturor që mundëson që të gjithë qytetarët të jetojnë në një shoqëri multi-etnike. Shih Kornizën e Kurrikulës së Re të Kosovës, Prishtinë 2011, http://www.ibe.unesco.org/curricula/kosovo/kv_alfw_2011_eng.pdf.

²⁹ Këshilli i Evropës, Politikat dhe Praktikrat për Mësimitdhënie të Diversitetit Socio-kulturor: Konceptet, Parimet dhe Sfidat në Edukimin e Mësimitdhënësve, Publikim i Këshillit të Evropës, Strasburg, 2009. KIE, 'Letër e Bardhë mbi dialogun Ndërkulturor: "Të Jetuarit së Bashku si të barabartë në Dinjitet", 2009.

Secila nga këto tri kompetenca kyçe përmban një grup të kompetencave të veçanta për diversitetin, të renditura këtu³⁰:

Njohuritë dhe të kuptuarit	Komunikimi dhe marrëdhëniet	Management and teaching
Kompetenca 1 Njohuritë dhe të kuptuarit e kontekstit politik, ligjor dhe strukturor të diversitetit socio-kulturor	Kompetenca 7 Inicimi dhe mbështetja e komunikimit pozitiv me nxënësit, prindërit dhe kolegët nga përkatësitë e ndryshme socio-kulturore	Kompetenca 13 Adresimi i diversitetit socio-kulturor në kurrikulë dhe zhvillimi institucional
Kompetenca 2 Njohuritë për kornizat ndërkom-bëtare dhe të kuptuarit e parimeve kyçe që kanë të bëjnë me edukimin për diversitetin socio-kulturor	Kompetenca 8 Pranimi dhe përgjigja ndaj aspekteve komunikuese dhe kulturore të gjuhës(ve) të përdorura në shkollë	Kompetenca 14 Krijimi i një mjedisi mësimor pjesëmarrës, përfshirës dhe të sigurt
Kompetenca 3 Njohuritë për dimensione të ndryshme të diversitetit, p.sh. etnia, gjinia, nevojat e veçanta dhe të kuptuarit e implikimeve të tyre në ambientin e shkollës	Kompetenca 9 Krijimi i mendje-hapjes dhe respektit në komunitetin e shkollës	Kompetenca 15 Përzgjedhja dhe modifikimi i metodave të mësimdhënies për nevojat e mësimnxënies së nxënësve
Kompetenca 4 Njohuritë për një gamë të qasjeve, metodave dhe materialeve për mësimdhënie që i përgjigjen diversitetit	Kompetenca 10 Motivimi dhe stimulimi i të gjithë nxënësve që të angazhohen në mësimnxënie në mënyrë individuale dhe në bashkëpunim me të tjerët	Kompetenca 16 Vlerësimi kritik i diversitetit brenda materialeve për mësimdhënie, p.sh. librat e mësimi, videot, mediet
Kompetenca 5 Shkathhtësitë për hulumtim në çështje të ndryshme socio-kulturore	Kompetenca 11 Përfshirja e të gjithë prindërve në aktivitetet shkollore dhe vendim-marrje kolektive	Kompetenca 17 Aplikimi i llojllojshmërisë së qasjeve për mësimdhënie dhe vlerësim me ndjeshmëri kulturore
Kompetenca 6 Reflektimi në identitetin e vetvetes dhe trajtimin e diversitetit	Kompetenca 12 Trajtimi i konflikteve dhe dhunës për të parandaluar marginalizimin dhe dështimin e shkollës	Kompetenca 18 Reflektimi sistematik dhe vlerësimi i praktikave të vetvetes si dhe ndikimi i tyre në nxënësit

Kompetencat që janë të nevojshme për trajtimin e diversitetit socio-kulturor janë të ndërlydhura me mësimdhënien në përgjithësi, me praktikatat që janë përfshirëse dhe që merren me të gjithë fëmijët dhe me arsimin më të përgjegjshëm dhe përgjegjës të mësimdhënësve³¹.

³⁰ Ky dokument është një ekstrakt nga publikimi i Këshillit të Evropës: "Politikat dhe praktikatat për mësimdhënie të diversitetit socio-kulturor - Korniza e kompetencave të mësimdhënësve për trajtim të diversitetit, prezantuar në konferencë në Oslo 2009.

³¹ Shih Arnesen, A.-L., 'Diversiteti dhe Përfshirja: Sfidat për Edukimin e Mësimdhënësve', prezantuar në konferencën Financiale të projektit të Këshillit të Evropës 'Politikat dhe praktikatat për mësimdhënie të diversitetit socio-kulturor' (2006-2009), Oslo, 2009, f.12.

Pyetje të pyetura shpesh:

"Pse edukim ndërkulturor nëse nuk kemi fëmijë minoritarë? Shkolla jonë nuk ka nevojë për edukim sa i përket diversitetit. Ne kemi një grup homogjen të fëmijëve nga popullata shumicë"

Edukimi për diversitetin ka për qëllim përgatitjen e fëmijëve për të jetuar në një shoqëri multikulturore. Festimi i diversitetit kulturor dhe angazhimi për barazi dhe të drejtat e njeriut janë bërthama e arsimit. Qasja pozitive ndaj "tjetrit" duhet të jetë element qendror në arsimin e të gjithë fëmijëve. Edhe nëse shkolla nuk është në mënyrë të drejtpërdrejt e konfrontuar me grupe diverse të nxënësve ose çështje të tensioneve ndër-grupore, nxënësit duhet të marrin njohuri për kompleksitetin e shoqërisë së tyre dhe sfidat që burojnë nga diversiteti. Mësimdhënësit mund të kontribuojnë në edukim në shumë mënyra sa i përket respektit dhe mirëkuptimit të ndërsjellë. Ata mund të krijojnë mundësi të mësimnxënies, siç janë orët e lëndëve mësimore, projektet ndër-kurrikulare, takimet, ekskursionet shkollore ose raportet që mësojnë për diversitetin dhe gjithashtu ngritin vetëdijen për sfidat shoqërore. Mësimdhënësit mund të ofrojnë hapësirë për zhvillimin e mendimit kritik ose të angazhojnë nxënësit e tyre në aktivitete shoqërore siç është mentorimi i bashkëmoshatarëve ose mbështetja pas mësimit për fëmijët në nevojë.

3.5. Mirëpritja e fëmijëve të kthyer dhe të riatdhesuar

Integrimi i fëmijëve të riatdhesuar dhe personave të rinj në sistemin e përgjithshëm arsimor mbetet një nga sfidat më të mëdha për shkollimin publik në Kosovë. Fëmijët e kthyer janë të shpërndarë në tërë Kosovën dhe deri më tani masat me synim të përqendruar mbesin sporadike³². Pa qenë i trajnuar si duhet për t'u përballur me këto sfida, shkollat dhe mësimdhënësit ballafaqohen me detyra të vështira të integritit/ri-integritit të këtyre fëmijëve.

Çdo mësimdhënës mund të kontribuojë në krijimin e një atmosfere mirëpritëse dhe të kujdesshme në klasën e tij ose të saj dhe në tërë shkollën, madje edhe nëse nuk ka dispozita të planifikuara. Mësimdhënësit që janë të vetëdijshëm për nevojat e këtyre fëmijëve të cenueshëm mund të ndihmojnë integrimin e tyre social duke iu ndihmuar atyre që të ndërtojnë shoqëri, të krijojnë marrëdhënie të mira me bashkëmoshatarët dhe të marrin pjesë në aktivitetet në nivel të klasës ose shkollës. Pikë së pari është e domosdoshme që të kuptohet situata e vështirë sociale dhe psikologjike e fëmijëve të cilët ose janë kthyer vullnetarisht ose kanë përjetuar kthimin e detyrueshëm nga shteti ku kanë qëndruar. Fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë që kthehen në Kosovë janë grupi më i cenueshëm, në rrezik për të pasur depresion, arritje të ulëta dhe braktisje të hershme. Përveç të jetuarit në një mjedis të huaj, fëmijët me një arsim të mëparshëm që është ndërprerë, mund të ndjehen të frustruar ose joadekuatë për shkak të paaftësisë së tyre të lexojnë, shkruajnë ose të përfundojnë disa lloje të detyrave, mungesa e mundësisë që ta vazhdojnë mësimnxënien, si dhe mosnjohja e hapësirave shkollore dhe pajisjeve të klasës³³.

Disa fëmijë vijnë nga shtetet ku sistemi i arsimit është i ndryshëm. Shkollat mund të kenë qenë të organizuara ndryshe dhe stili i mësimdhënies mund të ketë qenë më interaktiv dhe bashkëpunues. Gama e lëndëve të mësuara në shtetin e qëndrimit të fëmijës mund të ketë qenë e ndryshme.

³² Shih Knaus, V. et al., Silent Harm (Dëmi i Heshtur) - Një Raport që Vlerëson Situatën e Shëndetit Psiko-Social të Fëmijëve të Riatdhesuar, UNICEF Kosovë në bashkëpunimin me Kosova Health Foundation, 2012.

³³ Një raport i kohëve të fundit i UNICEF-it ka deklaruar se përdërisa shumica e fëmijëve e kanë vijuar shkollën në mënyrë të rregullt në Gjermani, pasi që janë kthyer në Kosovë tri të katërtat kanë braktisur shkollën, kryesisht për shkak të varfërisë, barrierave gjuhësore dhe mungesës së certifikatave shkollore nga Gjermania. Shih Knaus, V., dhe P. Widmann, Integration Subject to Conditions (Integrimi Subjekt i Kushteve) - Një Raport sa i përket Situatës së Fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Gjermani dhe Pas Riatdhesimit të Tyre në Kosovë, UNICEF Kosovë dhe Komiteti Gjerman për UNICEF, 2010, f.60.

Është thelbësore për mësime të mësimdhënësive që të zhvillojnë ndjeshmëri dhe kuptim më të thellë për fëmijët që kanë kaluar përmes përvojave të zhvendosjes dhe humbjes. Është po aq e rëndësishme të kërkojnë strategjitë e integritetit dhe të konsiderohet se në cilën mënyrë shkolla, mësime të mësimdhënësive dhe shokët e klasës do t'i përgjigjen nevojave të tyre komplekse sociale.

Së voni koncepti i qëndrueshmërisë ka ofruar një perspektivë të re sa i përket rimëkëmbjes psikologjike. Rekomandohet që mësime të mësimdhënësive që punojnë me fëmijët e riatdhesuar duhet të identifikojnë faktorët dëmtues dhe mbrojtës që ndikojnë në zhvillimin e fëmijës. Shkollat dhe mësime të mësimdhënësive që dëshirojnë të promovojnë mirëqenien duhet të përpiqen të maksimizojnë faktorët mbrojtës në jetën e fëmijës dhe të minimizojnë faktorët dëmtues, për aq sa ata kanë kontroll mbi to, duke ndihmuar që të jetë më pak e mundur që fëmija të vuan stres afatgjatë psikologjik.

Këto kushte mbështetëse të ofruara nga familjet si dhe shkollat mund të plotësojnë njëra-tjetrën. Nëse kushtet e familjes mbesin të pafavorshme roli i shkollës si mjedis mbështetës duket se fiton në rëndësi.

Në shkollë fëmijët mund të gjejnë marrëdhënie qoftë me bashkëmoshatarë qoftë me të rritur, e që mund të ndihmojnë në përballimin me përvojat sfiduese. Shkollat mund të vënë vëmendjen në nevojat sociale të fëmijëve për vëmendje dhe lidhje, dhe ato do të ishin mjedis mbështetës dhe mbrojtës duke ofruar:

- një atmosferë të shkollës që është e kujdesshme dhe mikpritëse
- mundësi stimuluese të mësime të mësimdhënies dhe mësime të nxënies
- mbështetje për të mësuar gjuhën e shtetit
- aktivitete të këndshme shoqërore
- mundësitë për t'u takuar me bashkëmoshatarët
- kontakt dhe marrëdhënie pozitive me të rriturit
- ndihmë me detyra të shtëpisë
- aktivitete pas shkollore ose orë mësimore shtesë
- mbështetje nga psikologu i shkollës

Koncepti i qëndrueshmërisë dhe rëndësia e tij për arsimin

Qëndrueshmëria është një koncept psikologjik që përshkruan aftësinë e individëve që të përballojnë përvojat traumatike, si dhunën, keqtrajtimin, luftën, ikjen apo vuajtjen pas një përvoje traumatike siç është zhvendosja dhe humbja e stabilitetit, dhe është normale të manifestohen reagime të forta emocionale, por me kohë këto zakonisht zbuten. Reagimet e fëmijëve ndaj ngjarjeve të tilla janë të ndryshme edhe në afat të shkurtër edhe në afat të gjatë. Disa fëmijë e rikthejnë forcën e tyre shumë shpejt, të tjerët nuk janë mjaft të fortë për ta përballuar.

Shumë faktorë ndikojnë në mirëqenien psikologjike. Kohëzgjatja dhe intensiteti i traumës, moshë e fëmijës, personaliteti dhe karakteri i fëmijës, cilësia e kujdesit ndaj fëmijës dhe përvojat në një shtet të ri, të gjitha kanë ndikim në atë se si fëmija do të adaptohet me të qenit azil kërkues dhe refugjat. Faktorë të caktuar të dëmshëm ose të rrezikshëm, e bëjnë shumë të ngjarë që problemet do të paraqiten. Faktorët tjerë mbrojtës ndihmojnë për ruajtjen e fëmijës nga shqetësimi afatgjatë psikologjik.³⁴

³⁴ Për më shumë informata mbi strategjitë arsimore dhe aktivitetet që mbështesin qëndrueshmërinë shih: Ndërtimi i Qëndrueshmërisë - portal online: www.education.vic.gov.au/Documents/about/department/resilience/leitreview.pdf. Cefai, C., Promoting Resilience in the Classroom (Promovimi i Qëndrueshmërisë në Klasë): Një Udhërrëfyes për Zhvillimin e Aftësive Emocionale dhe Kognitive të Nxënësve, Jessica Kingsley Publishers, 2008.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Shkollat kanë filluar me strategjitë emergjente për nxënësit e kthyer. Ka shkolla që ofrojnë programe të shkrim-leximit për këta nxënës gjatë ditëve të vikendit, ndërsa të tjerat kanë filluar iniciativa për t'i ndihmuar këta nxënës pas orarit të shkollës. Në Gjakovë një shkollë ka organizuar mbështetjen e moshatarëve për të kthyerit, duke organizuar aktivitete pas mësimit për t'i ndihmuar ata me detyra të shtëpisë. Përveç kësaj, të kthyerit në shkollë përfshihen në mënyrë të rregullt në të gjitha aktivitetet e tjera të organizuara nga shkolla.

Kthimin e nxënësve në shkollë shumë shpesh e ndihmojnë edhe Qendrat Mësimore. Ato kanë njohuri për familjet e kthyerit dhe përcjellin dhe ndihmojnë nxënësit për t'u regjistruar në shkollë. Disa qendra mësimore ofrojnë kurse ose aktivitete për prindërit e këtyre fëmijëve, të cilat ndihmojnë për adaptimin e tyre më të lehtë gjatë fazave të vështira nëpër të cilat kalon e gjithë familja.

3.6. Dhjetë Udhëzime për Gjithëpërfshirjen Sociale dhe Edukimin Ndërkulturor

Shqetësimi kryesor i parimeve të përgjithshme - thellimi i angazhimit për parimet e të drejtave e njeriut dhe vlerat demokratike - i aplikohet çdo shkollë, pa marrë parasysh a ballafaqohen ato me diversitetin apo jo. 10 udhëzimet në vijim bazohen në reflektimet, përvojat, dhe praktikat më të mira të përbashkëta të pjesëmarrësve të projektit ACCESS. Mësimdhënësit pjesëmarrës kanë identifikuar dhe propozuar që këto udhëzime të shpërndahen për promovimin e përfshirjes sociale të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Këto udhëzime mund t'i japin shkollës dhe mësimdhënësit një ndjenjë të orientimit, dhe ato ofrojnë udhëzime praktike se si mësimdhënësit mund të promovojnë gjithëpërfshirjen e të gjithë fëmijëve në shkollë. Të gjitha 10 udhëzimet reflektojnë në perspektivat normative për zhvillim demokratik të shkollës dhe qëllimet e përgjithshme të arsimit në lidhje me të drejtat e fëmijës dhe të drejtën e të gjithë fëmijëve për arsim. Ato theksojnë barazinë e të gjithë fëmijëve, pa marrë parasysh se a i takojnë grupeve të privileguara apo të pafavorizuara, që përkthehet në të drejtën e tyre në arsim në përmes strategjive dhe masave konkrete.

Udhëzimet plotësojnë njëra-tjetrën në formësimin e vizionit të një sistemi të arsimit që ndërtohet mbi një kornizë të shëndoshë të të drejtave të njeriut dhe në mënyrë aktive i përgjigjen faktit se fëmijët mund të kenë nevoja të ndryshme sociale dhe edukative. Përbrenda kësaj kornize shkollat perceptohen si mjedise arsimore dhe shoqërore që pranojnë diversitetin e shoqërisë dhe edukojnë të gjithë fëmijët drejt vlerave demokratike dhe respektit për të drejtat e njeriut.

Udhëzimet thërrasin për një gamë të gjerë të strategjive sociale dhe edukative që ndërtojnë mbi njëra-tjetrën në mënyrë që t'i kontribuojnë procesit të përfshirjes sociale të nxënësve minoritarë në shkolla. Ky proces bazohet në kornizën e obligueshme të politikave, sa i përket kompetencave të mësimdhënësit për trajtimin e diversitetit socio-kulturor, dhe karakterizohet me një bashkëpunim të thellë në mes mësimdhënësit dhe drejtorëve, ndërmjet kolegëve, stafit mësimdhënës dhe prindërve

1. Arsimi është për të gjithë fëmijët.
2. Të gjithë fëmijët duhet të trajtohen me respekt.
3. Një etikë dhe kulturë pozitive e shkollës lehtëson mësimnxënien dhe integrimin.
4. Shkollat duhet të krijojnë një atmosferë mirëpritëse dhe të kujdesit në shkollë.
5. Shkollat duhet të marrin parasysh se fëmijët kanë nevoja të ndryshme sociale dhe arsimore
6. Shkollat duhet të reflektojnë dhe t'i përgjigjen diversitetit të nxënësve
7. Përfshirja sociale dhe edukimi ndërkulturor duhet të përhapen në të gjitha lëndët dhe aktivitetet shoqërore në shkollë.
8. Përfshirja sociale kërkon pjesëmarrje.
9. Shkollat lokale duhet të hapen ndaj komunitetit të gjerë dhe të shikojnë për mundësi që të tejkalojnë zbrazëtirën në mes shkollës dhe prindërve.
10. Procesi i përfshirjes sociale merr kohë.

Secila nga këto 10 udhëzime mund të interpretohet në strategji dhe mjete konkrete për gjithëpërfshirjen sociale të fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në sistemin e arsimit dhe kuptimi praktik i tyre do të shqyrtohet në kapitullin IV.

4. STRATEGJITË DHE MJETET PËR GJITHËPËRFSHIRJEN SOCIALE NË SHKOLLA

Procesi i përfshirjes sociale merr kohë. Transformimi i shkollave në mjedise më përfshirëse sociale dhe edukative nuk mund të arrihet pa zbatimin e kornizave të detyrueshme ligjore. Megjithatë, hulumtimi ndërkombëtar ka treguar se hapat drejt zhvillimit demokratik dhe përfshirës të shkollës mund të iniciohen në mënyrë të suksesshme edhe nëse sfidat strukturore duken të jenë të patejkalueshme. Shkollat individuale mund të zgjedhin ndryshimin dhe të vendosin për një proces të përmirësimit përbrenda kontekstit të tyre lokal. Ato mund të zhvillojnë në mënyrë graduale strategji për ngritjen e nivelit të tyre të përfshirjes sociale duke mobilizuar burimet e tyre brenda shkollës dhe duke iu referuar mundësive lokale për bashkëpunimin.

Kapitulli i ardhshëm shtjellon strategjitë dhe mjetet për zhvillim efektiv të shkollës. Aspektet kyçe të shkollave dhe të klasave do të ilustrohen përmes shembujve të praktikave të mira të zhvilluara në kornizën e këtij projekti. Shembujt e praktikave të mira të ofruara nga shkollat pjesëmarrëse dhe mësime të pjesëmarrës mund të shërbejnë si pikë fillestare për shkollat e tjera dhe mësime të tjerë të cilët dëshirojnë të zgjerojnë aktivitetet e tyre përfshirëse.

4.1. Programi ACCESS si një shembull i procesit të zhvillimit të shkollës për përfshirje sociale

Qëllimet kryesore të programit ACCESS kanë qenë të promovojë korniza dhe masa aktive për integrimin dhe gjithëpërfshirjen e komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Kosovë në sistemin arsimor dhe në veçanti në shkollim. Ideja pas projektit është që mësime të duhet të marrin trajnime në mënyrë që të përmirësojnë kompetencat e tyre për të punuar në mënyrë më efektive në një mjedis shkollor divers me numër të madh të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, duke përfshirë fëmijët e riatdhesuar.

Shkollat e përzgjedhura kanë qenë në faza të ndryshme të procesit të zhvillimit të shkollës. Staf i shkollës i është përgjigjur nevojave të fëmijëve dhe prindërve Romë Ashkali dhe Egjiptianë në nivele të ndryshme.

Duke iu falënderuar mjeteve të ofruara nga programi ACCESS, mësime të drejtorët pjesëmarrës kanë mundur të vlerësojnë situatën në shkollat e tyre përkatëse dhe të krijojnë listën e çështjeve me prioritet që ata kanë dëshiruar të adresohet në trajnime.

Fushat me nevojë për zhvillim, të identifikuar nga pilot shkollat kanë reflektuar të gjeturat e raporteve dhe hulumtimeve zyrtare. Ato shkolla dëshironin të ngritin kompetencat e tyre profesionale për trajtimin e përfshirjes sociale, duke:

1. Marrë pjesë në trajnime për të ngritur kompetencat e tyre ndërkulturore;
2. Monitoruar dhe luftuar vijimin jo të rregullt dhe braktisjen, përmes masave të veçanta;
3. Monitoruar vijimin e fëmijëve të kthyer të moshës-shkollore, me vëmendje të veçantë kush-tuar Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve;
4. Ngritur kapacitetet e tyre për të siguruar mundësi më të mëdha për arritje shkollore për fëmijët e kthyer dhe fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë;
5. Ngritur komunikimin dhe bashkëpunimin në mes shkollës dhe prindërve, dhe në mes shkollës dhe komunitetit të gjerë;
6. Bashkëpunuar me iniciativa dhe organizata romë, ashkali dhe egjiptiane;

7. Mbledhur informata për strukturat ekzistuese për mbështetje brenda komunitetit, si klasat e pasdites, aktivitetet sportive, mekanizmat e këshillimit ose ndërmjetësimi;
8. Qenë të vëmendshëm ndaj integritit të fëmijëve të kthyer me bashkëmoshatarët dhe në komunitetin lokal

Përvojat dhe shembujt e praktikave të mira të ofruara nga shkollat që kanë qenë pjesë e programit ACCESS kanë shfaqur vetëdijësimin e tyre në rritje për çështjet e përfshirjes sociale. Këto shkolla i kanë pranuar sfidat e kontekstit të tyre, ashtu që në mënyrën më të mirë të mundshme të jenë të kujdesshme ndaj nevojave të fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Të gjitha shkollat kanë një shërbim të pjesshëm ekzistues të mbështetjes, si monitorimin e vijueshmërisë në shkollë, lidhjet shtëpi-shkollë dhe ofrimin e materialeve mësimore. Disa shkolla ofrojnë një gamë më të gjerë të shërbimeve mbështetëse. Ato kanë krijuar strategji mbështetëse që përfshijnë iniciativa sociale për nxënësit, duke përfshirë teatrin, performancat muzikore ose aktivitetet sportive. Për më tepër, ato janë munduar të krijojnë lidhje në mes shkollës dhe prindërve dhe të jenë ndërmjetësues në konflikte së bashku me ndërmjetësit romë. Megjithatë, integrimi i fëmijëve të kthyer mbetet një fushë për shqetësim për shumë arsye.

Një përfundim i rëndësishëm që ka rezultuar nga shqyrtimi i praktikave të tyre, ka qenë se shkollat pjesëmarrëse kanë nevojë të punojnë për një qasje gjithë shkollë.

4.2. Strategjitë për zhvillim lokal të shkollës

Procesi i zhvillimit të shkollës mund të mbahet në vazhdimësi, kur shkollat në mënyrë të rregullt vlerësojnë cilësinë e tyre dhe përgatisin plane për përmirësim. Procesi i përmirësimit të vazhdueshëm është karakteristika kryesore e procesit shkollor dhe mund të arrihet duke përditësuar në mënyrë të rregullt Planin Zhvillimor të Shkollës. Prandaj, çdo shkollë duhet të ketë Planin e vet Zhvillimor të Shkollës bazuar në rrethanat në të cilat operon.

Planifikimi i shkollës për një mjedis shkollor që në mënyrë aktive synon gjithëpërfshirjen nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë mund të inkorporohet në punën e planifikimit të zhvillimit të shkollës, që tashmë është në zhvillim e sipër në shumë shkolla. Ekzistojnë shumë qasje ndaj planifikimit të zhvillimit të shkollës, dhe është e rëndësishme që komuniteti i shkollës të adoptojë një qasje që i përshtatet situatës së tyre të veçantë. Të gjithë mësimmësuesit duhet të përfshihen në planin zhvillimor të shkollës, në fazën e përpilimit të tij si dhe në fazën e zbatimit të tij. Zbatimi i planit zhvillimor të shkollës duhet të monitorohet dhe të vlerësohet në mënyrë sistematike, përndryshe do të harrohet. Çdo komunitet i shkollës është në një fazë të ndryshme në procesin e planifikimit të zhvillimit të shkollës dhe gjithashtu do të kenë konceptime të ndryshme sa i përket mënyrës më adekuate për zhvillimin e një shkolle përfshirëse. Këto dallime ndikojnë në mënyrat në të cilat çdo komunitet i shkollës angazhohet në procesin e planifikimit. Është sugjeruar se çështjet në vijim mund të merren parasysh nga shkollat:

- vlerësimi i situatës së nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë dhe konteksti lokal
- shqyrtimi i praktikave dhe dispozitave momentale të arsimit dhe përqendrimi në situatën e grupeve minoritare
- përgatitja e planit zhvillimor
- zhvillimi i një programi të detajuar të zbatimit
- vlerësimi

Zhvillimi i shkollës fillon me shqyrtimin e situatës momentale dhe përpiqet të analizon se ku është e pozicionuar shkolla në atë moment të veçantë. Për këtë qëllim komuniteti i shkollës

mund të angazhohet në një shqyrtim të shkollës që përqendrohet në nivelin e përfshirjes sociale të nxënësve minoritarë që vijojnë shkollën. Vlerësimi mund të ofrojë informata për numrin e nxënësve minoritarë, si dhe prezencën e fëmijëve të kthyer, dhe gjithashtu t'i referohet sfidave të veçanta, siç është numri i braktisjeve, të dhënat sa i përket vijimit të shkollës dhe numrit të fëmijëve që marrin pjesë në aktivitetet e qendrave mësimore³⁵. Shqyrtim i situatës lokale duhet të identifikojë nevojat arsimore dhe sociale të fëmijëve minoritarë dhe të përcaktojë qëllime specifike për të promovuar gjithëpërfshirjen e tyre sociale bazuar në informatat për specifikat e komuniteteve lokale.

Ky proces i planifikimit dhe përgatitjes kërkon bashkëpunim të thellë dhe duhet të mbështetet nga drejtori i shkollës dhe shumica e mësimitdhënësve. Është shumë e rëndësishme që të përfshihen pjesëtarët e komuniteteve minoritare, si prindërit, përfaqësuesit e qendrave mësimore ose OJQ-të. Nëse është e nevojshme një këshillues profesional i shkollës mund të ndihmojë në procesin e vlerësimit³⁶.

4.3. Përpilimi i planit zhvillimor të shkollës

Reflektimi mbi situatën momentale të shkollës individuale çon për të kuptuar më thellë sfidat për gjithëpërfshirjen sociale. Shkollat do të identifikojnë përparësitë dhe arritjet e tyre; ato gjithashtu do të zbulojnë fushat për shqetësim dhe do të kërkojnë pikat fillestare për përmirësim.

Shkolla gjithashtu mund të zgjedhë t'i përgjigjet nevojave të identifikuara nga përpilimi i *planit të veprimit për zhvillim të shkollës*. Përparësitë e përdorimit të planit të veprimit si mjet për qasje gjithë shkollë janë se të gjithë përfaqësuesit e tërë komunitetit shkollor mund të përfshihen në elemente të ndryshme të procesit, se shkolla mund të punojë në disa fusha ndërsa në të njëjtën kohë grupe të ndryshme punojnë në detyra të ndryshme, dhe se plani mund të fokusohet në shtytjen që gjërat të ndodhin më shpejtë. Disa shkolla tashmë mund të kenë pasur planin e tyre ekzistues të veprimit, dhe kështu mund të jenë të gatshme për një qasje të planifikimit më të gjerë.

Pasi të jetë zhvilluar një plan i veprimit, pjesëtarët e komunitetit të shkollës do të angazhohen në *procesin e zbatimit*. Identifikimi i roleve, synimeve, kritereve të suksesit, dhe kornizës kohore duke përdorur modelin e planit të veprimit do ta bëjë më të lehtë për shkollën që t'i kthejë politikën në praktikë. Së pari do të trajtohen fushat me prioritet, me kulturën e shkollës duke u bërë gjithnjë e më përfshirëse si rezultat i përparimit të punës në këto fusha dhe me përqendrim në fushat e tjera të punës ndërkulturore. Mund të ndodhë që gjatë zbatimit të ngriten çështje tjera që kërkojnë vëmendje. Prandaj, zbatimi duhet të jetë fleksibil për t'iu përgjigjur rrethanave që ndryshojnë, ndërsa i mbetet besnik misionit dhe politikave që inkorporojnë perspektivat ndërkulturore të shkollës.

Çka duhet marrë parasysh shkolla gjatë planifikimit të planit zhvillimor të shkollës për përfshirje sociale?

---

³⁵ Për më shumë informata sa i përket mjeteve për vlerësimin dhe shqyrtimin e përfshirjes në shkollë, shih Shtojcën I.

³⁶ Këto faza formojnë një proces qarkor, që vazhdimisht përforcon punën e shkollës. Në këtë proces shkolla mund të arrijë të bëhet "organizatë e mësimitnxënies" në të cilën disa faktorë, si vet-vlerësimi, mbledhja e të dhënave dhe monitorimi, mund të kontribuojnë në përmirësimin e shkollës në të gjitha nivelet.

Suggested issues for enhancing school development:

- Trajnimi i mësimitdhënësve mbi të drejtat e njeriut dhe mos-diskriminimin
- Mbështetje nga shkolla për regjistrim dhe vijim në arsimin e detyrueshëm
- Parandalimi i braktisjes
- Projektet ndërkulturore
- Lidhjet shkollë-prindër
- Mbështetja pas mësimit
- Bashkëpunimi ndër-sektorial në mes shërbimeve të ndihmës sociale, shërbimeve për kujdes shëndetësor, psikologëve dhe shkollave

Praktikat e mira të ACCESS-it

Në *Gjakovë*, një shkollë ka përpiluar planin e veprimit ku i tërë komuniteti i shkollës është përfshirë në proces, dhe kështu duke zbatuar aktivitetet shkollore, shkolla është duke u kthyer në një mjedis përfshirës. Kjo është arritur përmes qasjes ku e tërë shkolla është përfshirë në procesin e arsimit përfshirës, që është bërë e mundur përmes argëtimit - që është kulturë e vazhdueshme e kësaj shkolle. Aktivitetet në frymën përfshirëse zbatohen nga të gjithë mësimitdhënësit përmes një planifikimi të strukturuar. Grupe të ndryshme të nxënësve marrin përgjegjësinë për të organizuar dhe vlerësuar aktivitete, ku gjithmonë janë prezentë fëmijët nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Angazhimi i të gjithë nxënësve në këto aktivitete ka zvogëluar numrin e mos-vijuesve nga nxënësit Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Prindërit shumë shpesh përfshihen në këto aktivitete që kanë karakter zbavitës dhe mësimit.

Rolet e këtyre aktiviteteve janë të ndara në mënyrë të duhur në mes mësimitdhënësve të shkollës, ndërsa ata gjithmonë tentojnë që çdo herë të përfshijnë nxënës tjerë. Ky plan i veprimit të shkollës gjithashtu përfshin: grupet mentoruese të përbëra nga mësimitdhënësit, grupet e ndërmjetësimit, orët plotësuese të mësimit për fëmijët që kanë braktisur shkollën dhe orët plotësuese të mësimit për fëmijët e riatdhesuar.

4.3.1. Statuti i shkollës si një mjet shtesë për zhvillimin e shkollës

Statuti i shkollës është një kornizë e ngjashme me Kushtetutën. Ajo përcakton vlerat dhe qëllimet e përgjithshme të arsimit që janë të përbashkëta për tërë komunitetin e shkollës. Edhe pse ende nuk është bërë një instrument që përdoret shpesh nga shkollat në Kosovë, ia vlen që të tërhiqet vëmendja drejt kësaj kornize. Ideja e krijimit të kornizës kushtetuese për tërë shkollën mund të ndikojë në angazhimin më të madh për përfshirje sociale.

Statuti i shkollës përcakton vlerat dhe qëllimet e përgjithshme të arsimit të komunitetit të shkollës. Është e bazuar në parimet e të drejtave të njeriut dhe respektimin e dallimeve, si dhe promovon gjithëpërfshirjen sociale të grupeve të pafavorizuara dhe pakicave në kulturë të shkollës që është mirëpritëse dhe e sigurt. Statuti i shkollës duhet të negociohet nga të gjitha palët me interes, duke përfshirë nxënësit, prindërit dhe partnerët e tjerë relevantë. Nëse kjo kushtetutë e shkollës merr parasysh 10 parimet për përfshirje sociale mund të përdoret si mjet i fuqishëm për të ndërtuar një vizion të përbashkët për një shkollë demokratike dhe përfshirëse.

Një statut që në mënyrë të fuqishme konfirmon etikën e përfshirjes duhet të referohet në një sërë vlerash që promovojnë:

- marrëdhëniet pozitive dhe mbështetëse ku fëmijët dhe personat e rinj ndihen se janë të respektuar.
- një klimë të shkollës ku fëmijët dhe personat e rinj ndihen të sigurt.
- rregullat e sjelljes që promovojnë mësimnxënie të suksesshme dhe mirëqenie përbrenda komunitetit të shkollës.
- qëndrime të ndjeshme dhe që i përgjigjen nevojave të çdo fëmije dhe personi të ri.

Parimet e përgjithshme dhe dhjetë udhëzimet e formuluar për promovimin e zhvillimit demokratik dhe përfshirës të shkollës për përfshirje sociale mund të jenë pjesë e kësaj kushtetute (shih kapitullin III)

Shembulli i planit të veprimit nga një kartë e shkollës e zhvilluar nga një pilot shkollë:

Aktiviteti	Personi përgjegjës	Muaji									
Kultura e Shkollës për mbështetjen e nxënësve të kthyer	Caktimi i grupeve të shkollës për aktivitete jashtëshkollore Mësimdhënësit: Nxënësit:	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Angazhimi i nxënësve bashkë-moshatarë për të mbështetur nxënësit në nevojë	Mësimdhënësit: Nxënësit:		X	X	X		X	X	X	X	
Nxënësit e angazhuar në aktivitete shtesë	Mësimdhënësit: Nxënësit:	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Kultura e shkollës - aktivitetet kulturore	Mësimdhënësit: Nxënësit:			X			X			X	
Group for prevention of drop-out	Mësimdhënësit:			X	X	X	X	X	X	X	
Menaxhimi i objektit shkollor	Renovimi i pjesës së vjetër të shkollës			X	X						
Lidershipi dhe menaxhimi	Mbajtja e takimeve të rregullta me këshillin drejtues të shkollës	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Menaxhimi i objektit shkollor	Ndërtimi i shkollës së re për të punuar vetëm me një ndërrim								X	X	

4.4. Zhvillimi i klasës për përfshirje sociale

Një numër i studimeve hulumtuese sa i përket marrëdhënieve ndërkulturore ka vërtetuar se kontakti pozitiv, ndërveprimi dhe bashkëpunimi domethënës mund të forcojnë proceset e individualizimit dhe marrëdhënieve pozitive në mes njerëzve që i takojnë komuniteteve të ndryshme etnike/kulturore. Vëzhgimi gjerësisht i cituar socio-psikologjik i veprimit ndër-etnik deklaroi se "vetëm kontakti nuk është i mjaftueshëm - njerëzve iu nevojiten detyra të përbashkëta domethënëse"³⁷. Është po aq e rëndësishme të merren parasysh kushtet sociale. Kontakti pozitiv ndër-grupor i nevojitet një atmosferë e besimit, sigurisë dhe në rastin ideal statusi i barabartë i të gjithëve që janë të përfshirë.

Këto të gjetura kyçe mund të përdoren për zhvillimin e klasës:

- Është e rëndësishme që të lehtësohet kontakti dhe komunikimi ndërmjet nxënësve që i takojnë grupeve të ndryshme përmes metodave të mësimnxënies interaktive, mundësive për mësimnxënie sociale, lojërave, etj.

³⁷ Hewstone, M., W. Stroebe, eds., Introduction to Social Psychology (Hyrje në Psikologji Sociale): A European Perspective (Një Perspektivë Evropiane), edicioni i 3të., Blackwell Publishers, Masaçuset, 2001.

- Është po aq e rëndësishme të ofrohen mundësi për të punuar në detyra të përbashkëta, në situata si puna në dyshe, puna në grup të vogël, rrethana të mësimnxënies bashkëpunuese ose planifikimi i projekteve.

Siç është përmendur më herët, mësimdhënësit që kanë kompetenca për mësimdhënie në një klasë diverse janë të vetëdijshëm për përfitimet e strategjive të mësimdhënies dhe mësimnxënies interaktive dhe bashkëpunuese në klasat e tyre, për fuqizimin e ndërveprimit social dhe bashkëpunimit *përgjatë linjave etnike*.

Gjatë përgatitjes së temave të mësimit, të gjithë mësimdhënësit mund të reflektojnë mbi pyetjet më poshtë:

1. Cilat tema mund të rrisin komunikimin ndërmjet fëmijëve nga komunitetet e ndryshme?
2. Si mund të përdoren impulset pamore, si fotografitë, vizatimet, gjërat që mund t'i sjellin fëmijët?
3. Cilat tema duhet të shmangen dhe pse?
4. Si mund t'i lidhni këto aktivitete sociale me përmbajtjen e mësimdhënies tuaj të rregullt?
5. Çfarë zgjidhjesh mund të adaptoni nëse klasa e juaj është shumë e vogël?

4.4.1. Strategjitë kyçe për nxitjen e përfshirjes sociale në klasë

Strategjitë kyçe për nxitjen e përfshirjes sociale në klasë janë ato strategji që mund t'i ndihmojnë të gjithë fëmijët në klasë për të gjeneruar njohuri në mënyrë të qëndrueshme dhe për të promovuar një mjedis interaktiv dhe të pëlqyeshëm të mësimnxënies. Metodave të mësimdhënies interaktive mund të jenë një ndihmë e madhe për të ndihmuar nxënësit nga komunitetet të zhvillojnë interesimin për pjesëmarrje në procesin arsimor. Përdorimi i metodave të mësimdhënies dhe mësimnxënies interaktive mund të kombinohet me përpjekjet për të krijuar kontaktin dhe bashkëpunimin ndër-etnik nëse mësimdhënësit janë të vetëdijshëm për këto mundësi të përzierjes së grupeve të fëmijëve.

Përfitimet e metodologjive interaktive dhe të përqendruara në mësimnxënie janë të pranuarra gjerësisht. Këto metoda mund të jenë në veçanti të dobishme për forcimin e kontakteve dhe bashkëpunimit ndërkulturor nëse mësimdhënësit aranzhojnë bashkëpunimin në grupe të përziera të fëmijëve. Fëmijët do të mësojnë të punojnë së bashku si individë dhe do të zhvillojnë një ndjenjë të përkatësisë në një komunitet mësimnxënës.

Aktivitetet e tilla janë të rëndësishme deri në atë masë që:

- ndërtojnë një mjedis pozitiv, mbështetës në të cilin fëmijët mund të shprehin sinqerisht pa frikë, dhe mund të flasin për idetë dhe perceptimet e tyre;
- theksojnë rolin kyç të gjuhës duke iu mundësuar fëmijëve që të ballafaqohen me botën e tyre, si dhe duke zhvilluar një kuptueshmëri të asaj që përjetojnë dhe shohin;
- trajtojnë çështjet emocionale në një mënyrë të sigurt dhe të përshtatshme për moshën e tyre;
- u mundësojnë fëmijëve që të diskutojnë dhe t'i japin kuptim situatave në jetën reale dhe të zhvillojnë ndjeshmëri për të tjerët.

Një shembull i mirë është rasti i një mësimit nga Gjakova i cili ka zbatuar këtë plan ditor me temat në vijim:

TEMA: E drejta për arsim dhe për të luajtur Lënda: Edukatë qytetare Rangu: IV
REZULTATI: Pas kompletimit të kësaj teme nxënësit do të jenë të aftë për të: Mësuar lojëra të reja dhe të diskutojnë për to. Analizuar se çka mësojnë nga lojërat. Kuptuar të drejtën për arsim. Kuptuar ndjenjat e tyre për lojëra të ndryshme Shkëmbyer informata për lojërat dhe lodrat e prindërve/gjyshërve të tyre
MATERIALET: Konventa për të Drejtat e Njeriut, fletoret, letër A-4
PUNA INDIVIDUALE dhe NDËRVEPRIMI: Nxënësit ndahen në dy grupe dhe qëndrojnë në këmbë përballë njëri-tjetrit. Nga ata kërkohet që ta ndajnë letrën në 3 kolona dhe të shkruajnë: në kolonën e parë lojën që e pëlqejnë më së shumti dhe të japin argumente për këtë; në kolonën e dytë lojën që i bën të brengosur/ të shqetësuar dhe të japin argumente për këtë; në kolonën e tretë se me kë dëshirojnë të luajnë dhe të japin argumente për këtë. Pastaj ata mund të formojnë topa bore me letër dhe ta gjuajnë atë tek grupi përballë tyre dhe çdonjëri e merr një letër dhe e lexon. Diskutimi është i hapur dhe ata flasin për përvojat e tyre. <ul style="list-style-type: none">
• Ky aktivitet inkurajon nxënësit të flasin për ndjenjat dhe perceptimet e tyre për njëri-tjetrin.
• Ata gjithashtu mësojnë se përmes lojërave mësojnë gjëra të reja.
REALIZIMI: Nga nxënësit në çifte kërkohet që të lexojnë paragrafë nga Konventa për të Drejtat e Njeriut dhe të analizojnë të drejtat për arsim dhe llojet e lojërave në të kaluarën dhe tani. Çiftet shkruajnë mendimin e tyre në letër dhe më pastaj i prezantojnë para tërë grupit. <ul style="list-style-type: none">
• Të lexuarit dhe të komentuarit në çift krijon mundësi më të mira të komunikimit, çdonjëri shpreh mendimin e vet, dëgjon të tjerët me vëmendje, zhvillon të menduarit kritik dhe krijon mundësi për pyetje.
REFLEKTIM: Në grupe, përmes dy rathëve ata krahasojnë dhe gjuajnë për të drejtën për arsim dhe të drejtën për të luajtur. <ul style="list-style-type: none">
• Ky aktivitet inkurajon nxënësit që të kuptojnë se fëmijët nga çdo grup etnik kanë të drejtën për arsim dhe për të luajtur si dhe për të bashkëjetuar brenda një vendi.
DETYRË SHTËPIE: Të sjellin informata nga familjet e tyre sa i përket lojërave/lodrave të prindërve të tyre

4.4.2. Edukimi ndërkulturor përgjatë kurrikulës

Edukimi ndërkulturor ka për qëllim ngritjen e vetëdijes për diversitetin dhe promovimin e respektimit të dallimeve. Ajo përdor diversitetin në klasë si pikë fillestare për demonstrimin e ngjashmërive dhe dallimeve.

Së pari, fëmijët mund të inkurajohen të lartësojnë gjuhën dhe kulturën e shtëpisë së tyre, dhe të jenë të hapur për përvojat e fëmijëve të tjerë. Shumëllojshmëria gjuhësore dhe kulturore mund të shprehet me anë të etiketave dhe shenjave në gjuhët përkatëse.

Së dyti, aktivitetet klasore ndër-kurrikulare mund të përdoren për të ngritur vetëdijen mbi diversitetin kulturor. Mësimdhënia e artit, historisë dhe gjuhës ofrojnë shumë mundësi këtu. Në Edukimin Qytetar nxënësit mund të zhvillojnë kompetenca qytetare dhe aftësitë e tyre të të folurit dhe të lexuarit përmes luajtjes së roleve dhe debatit mbi çështjet e rëndësishme, prezantimit të informatave, negocimit. Nxënësve mund t'i jepet një tekst për ta lexuar si artikuj në gazetë, autobiografi, ditarë, letra dhe pamflete.

Së treti, disa aktivitete mund të adresojnë përvojat dhe tregimet e jetës së fëmijëve. Këto projekte ndërkulturore mund të përfshijnë të punuarit në tregime ose dëshmi; të shkruarit e tregimit dhe ngjarjeve gjatë migrimit; të intervistuarit dhe bërja e prezantimeve për çështje të rëndësishme.

Së fundi, projektet e vogla ndërkulturore mund t'i shtohen kurrikulës bazike të lëndës së Historisë, projektet mund të trajtojnë rritjen e Kosovës multi-etnike; projektet lokale të historisë dhe historitë gojore për të kthyerit dhe refugjatët.

Praktikat më të mira të ACCESS-it:

Kjo është një përvojë që një mësimdhënës nga Fushë Kosova ka ndarë sa i përket projektit ndërkulturor:

“Në Ditën Botërore të Trashëgimisë u organizua një ekskursion me nxënësit e të gjitha kombësive, shqiptarë dhe Romë, Ashkali dhe Egjiptianë nga shkolla jonë. Ata kishin rastin të vizitonin vende historike në mënyrë që të merrnin më shumë informata për historinë e Kosovës në përgjithësi. Ditën tjetër ata sollën veshmbathje ose pajisje të vogla shtëpiake të cilat familjet e tyre i kanë përdorur për vite apo gjenerata. Në grupe të vogla, ata kishin për detyrë të hulumtojnë për dy ditë historinë e një pëlhure ose një pajisjeje shtëpiake, se si është përdorur, a është përdorur nga familje të ndryshme dhe si. Nga nxënësit u kërkua që të bëjnë një prezantim për hulumtimin e tyre. Pasi që kjo mbaroi, të gjithë artikujt u ekspozuan në ndërtesë të shkollës ashtu që të gjithë të mund t'i shohin.

Kjo i ndihmoi nxënësit që të kuptojnë më mirë shokët e tyre të klasës dhe madje të gjejnë ngjashmëritë që kanë në mes veti.

Ka kaluar shumë kohë prej që kemi menaxhuar që t'i bëjmë të gjithë të ulen së bashku, për shembull një nxënës shqiptar dhe një rom. Që nga viti i kaluar, kam vërejtur se ata shoqërohen së bashku pas mësimt. Në fillim, qëndronin së bashku në oborrin e shkollës. Pastaj, ne kemi parë të gjithë klasën të festojnë së bashku datëlindjet ose duke pirë pije në kafenetë lokale ku nuk shërbehet alkool.”

4.4.3 Mësimnxënia e bazuar në projekt

Korniza e Kurrikulës së re për Arsimin Para-universitar përqendrohet në zhvillimin e kompetencave dhe është e bazuar në parimet siç janë promovimi i përfshirjes, mësimdhënia dhe mësimnxënia e integruar dhe koherente, dhe qasja e përqendruar në mësimnxënie. Puna e projektit, ose mësimnxënia përmes projektit, përmendet si një nga metodat e rekomanduara të mësimdhënies dhe është theksuar se kjo është metoda e vetme e cila në të njëjtën kohë kontribuon në fitimin e njohurive, shkathtësive dhe qëndrimeve. Ajo gjithashtu shërben për qasjen ndër-kurrikulare dhe për adresimin e çështjeve të ndërthurura të specifikuar në Kurrikulën Kornizë që do të përforcojë ndërlidhjet në mes fushave të ndryshme të mësimt dhe do të stimulojë një proces arsimor domethënës dhe të shumëfishtë.

Roli i mësimdhënësit në procesin e mësimnxënies përmes projektit është shumë i ndryshëm nga roli i tyre në metodat tradicionale të mësimnxënies. Këtu mësimdhënësi nuk është ai me një bllok të njohurisë që do ta kalojë tek nxënësit, por një lehtësues i procesit të mësimnxënies. Nxënësit ndjekin udhëzimet të dhëna nga mësimdhënësi sa i përket hapave nëpër të cilat duhet të kalohet, por në terme të përmbajtjes vendimmarrja duhet të mbetet në të shumtën me nxënësit. Instrumenti kryesor i mësimdhënësit është pyetja, jo përgjigja. Mësimdhënësit duhet të stimulojnë nxënësit që të bashkëpunojnë, mbështesin njëri-tjetrin, t'i japin njëri-tjetrit informata prapa dhe të reflektojnë në atë që zbulojnë, si dhe në ndërveprimet e tyre. Mësimnxënia përmes projektit është relativisht një koncept i ri në shkollat e Kosovës. Mirëpo, së voni është vërejtur një tendencë e mësimdhënësve për zbatimin e saj.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Në Gjakovë, një shkollë ka punuar si e tërë në një temë të përbashkët, duke u përpjekur që të përfshijë të gjitha lëndët në një temë. Fillimisht, organizohet një takim me mësimdhënësit dhe përfaqësuesit e nxënësve, të cilët pastaj i informojnë shokët e klasës sa i përket temës. Nxënësit, me ndihmën e mësimdhënësve të tyre ndajnë përgjegjësitë sa i përket hulumtimit në grupe të vogla mbi tema të veçanta. Mësimdhënësit kryesisht kanë rolin e lehtësuesit, dhe përdorin pyetje për të drejtuar nxënësit në hulumtimin e tyre. Nxënësit në grupe të vogla të përbëra nga komunitete të ndryshme të kombinuara, vazhdojnë hulumtimin e tyre mbi temën të cilën do ta prezantojnë para klasës së tyre. Pas një kohe puna e të gjitha klasave prezantohet para të gjithë nxënësve të shkollës.

4.4.4. Mentorimi i bashkëmoshatarëve

Programi shkollor i mentorimit të bashkëmoshatarëve është kornizë e krijuar në shkollë dhe e mbështetur nga shkolla, në të cilin nxënësit vullnetarë ofrojnë ndihmë për kolegët më të rinj ose kolegët që ballafaqohen me barriera të ndryshme të cilat i pengojnë ata për të qenë të suksesshëm në shkollë (p.sh. mungesa e mbështetjes nga familja si dhe kushtet dhe burimet e mësimnxënies, çështjet gjuhësore, ardhja nga një shkollë tjetër me kërkesa të tjera, etj.)³⁸.

Angazhimi në mentorim të bashkëmoshatarëve sjellë përfitime si për mentoruesin ashtu edhe për personin që pranon mbështetjen:

Për nxënësit që përfitojnë nga mbështetja mentoruese, efektet përfshijnë::

- qëndrimin e përmirësuar ndaj shkollës dhe bashkëmoshatarëve
- ndjenjat e kompetencës dhe vet-efikasitetit
- nota dhe arritje akademike më të mira
- sjellje dhe qëndrim pro-shoqëror.

Për mentoruesit, përmirësime janë raportuar në:

- të qenit më të lidhur me shkollën
- vetëbesimin
- ndjeshmërinë dhe gjykimin moral
- kompetencat për komunikim ndër-personal dhe shkathtësitë e zgjidhjes së konfliktit
- marrëdhëniet me prindërit

³⁸ Shih Huber, J., dhe F. Brotto, eds., Intercultural Competence for All (Kompetenca Ndërkulturore për të Gjithë): Preparation for Living in a Heterogeneous World (Përgatitja për të Jetuar në një Botë Heterogjene), Pestalozzi Seria 2, Publikim i Këshillit të Evropës, Paris, 2012.

Mentorimi kryesisht ka të bëjë me marrëdhënie, megjithëse kjo zakonisht ndodh përmes aktiviteteve konkrete si mbështetja me detyrat e shtëpisë, vizitat e përbashkëta të vendeve kulturore dhe edukative jashtë shkollës, mbështetja në shkollë, madje edhe gjatë orëve të mësim-it, etj. Pjesëmarrësve në program gjithashtu mund t'iu ofrohet mundësia që të angazhohen së bashku në aktivitete të përbashkëta grupore (siç është komuniteti).

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Gati të gjitha shkollat e përfshira në këtë projekt kanë filluar të zbatojnë mentorimin e bashkëmohatarëve. Aktivitetet organizohen gjatë orëve të rregullta të mësim-it si dhe gjatë aktiviteteve në orët shtesë apo plotësuese të mësim-it. Disa shkolla, si shkolla në Sh-time organizojnë orë plotësuese të mësim-it ashtu që nxënësit e të njëjtës klasë mbështesin bashkëmohatarët e tyre. Mësimdhënësit theksojnë se nxënësit që pranojnë mbështetjen nga bashkëmohatarët zhvillojnë vet-efikasitet. Përveç mbështetjes me detyra të shtëpisë, nxënësit gjithashtu zhvillojnë marrëdhënie shumë të mira në mes veti, dhe kjo marrëdhënie vazhdon edhe jashtë aktiviteteve të shkollës. Një shkollë në Gjakovë ka filluar të zbatojë mentorimin e bashkëmohatarëve ku nxënësit e klasës 1-4 mbështeten nga nxënësit e klasës 5. Mësimdhënësit theksojnë se këto aktivitete kanë qenë të mirëseardhura nga nxënësit dhe kanë pasur një ndikim të madh në frymën e bashkëpunimit në shkollë, ku kujdesi i përgjithshëm i nxënësve më të vjetër ndaj atyre më të rinj është rritur.

4.4.5. Aktivitetet jashtë-kurrikulare

Aktivitetet jashtë-kurrikulare duhet të konsiderohen si një pjesë e rëndësishme e përfshirjes sociale të nxënësve dhe familjeve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Aktivitetet jashtëshkollore mund të organizohen së bashku me qendrat mësimore lokale, OJQ-të lokale, ose iniciativat e tjera. Ngjarjet sportive, ekskursionet, klubet e artit, performancat e teatrit, aktivitete të përbashkëta me prindërit duhet të jenë pjesë e përvojave sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve, pasi që ato mundësojnë komunikim të këndshëm me fëmijët e tjerë, duke përfshirë ata jo-romë.

Artet dhe sportet demonstrojnë një potencial të lartë. Ato nxisin kreativitetin dhe mësimnxënien ndërkulturore, krijojnë mundësi për ndërtimin e grupit dhe e ekipit, shkëmbimin e këndshëm dhe komunikimin.

Ato gjithashtu ofrojnë mundësi për nxënësit që i përkasin grupeve minoritare për të prezantuar kulturën e tyre dhe të shkëmbejnë interesat dhe vlerat e tyre me fëmijët tjerë.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Ekzistojnë shumë shembuj të mirë të aktiviteteve jashtë-kurrikulare nga shkollat ku nxënësit Romë, Ashkali dhe Egjiptianë si dhe nxënësit e kthyer janë të përfshirë. Mënyrat më të favorizuara të shkollave janë aktivitete sportive, ku në disa raste gjithashtu janë të përfshira edhe Qendrat Mësimore. Disa shkolla kanë organizuar shfaqje ose drama për festimin e ditëve të veçanta.

Shkollat në Brekoc, Gjakovë dhe Zaskok kanë riorganizuar bibliotekat e tyre, të cilat përveç shërbimit të huamarrjes së librave për t'iu lexuar ato, ofrojnë mundësi për të organizuar debate mbi tema të ndryshme sociale dhe edukative. Gjithashtu, shkollat në Fushë Kosovë dhe Novobërdë kanë hapur një dhomë përbrenda shkollës për aktivitete të ndryshme sociale, siç janë takimet, shikimi i filmave mbi tema specifike dhe hapja e debatit për temën përkatëse, takimet me komunitetin, prezantimet nga asociacione dhe organizata të ndryshme.

4.5. Ndërtimi i lidhjeve të forta në mes shkollës dhe prindërve nga komuniteti

Krijimi i lidhjeve të forta me prindërit është pjesë thelbësore e mbështetjes së arsimit të nxënësve minoritarë. Shkollat më të suksesshme që punojnë me këta nxënës janë ato që nxisin një nivel të lartë të pjesëmarrjes së prindërve. Shkollat e tilla zakonisht kanë lidhje të mira me iniciativat e komunitetit, qendrat mësimore dhe projektet lokale, duke përfshirë grupet e komunitetit pakicë.

Prindërit luajnë një rol shumë të rëndësishëm në edukimin e fëmijëve të tyre. Ata janë edukuesit kyç të fëmijës dhe i njohin ata më mirë se kushdo tjetër. Ekziston një mori e provave nga hulumtimet, që tregojnë se fëmijët kanë më shumë sukses nëse ekziston një partneritet i ngushtë ndërmjet shtëpisë dhe shkollës. Përfshirja e prindërve dhe marrëdhënia e tyre me shkollën është shumë e rëndësishme për përmirësimin e vijimit në shkollë dhe përfundimin e arsimit.

Prandaj, përfshirja e prindit është faktor kyç në arritjen e nxënësve dhe kjo vlen për të gjitha grupet etnike. Nëse fëmija përjeton vështirësi në shkollë është shumë e rëndësishme që të zhvillohen komunikimet e mira me prindërit dhe personat e tjerë kyçë. Nganjëherë problemet e prindërve dhe të fëmijëve mund të jenë ngushtë të ndërlidhura. Në rastet e të kthyerve, lëshimi i vendit të lindjes shpesh ndërprejnë marrëdhëniet familjare: fëmijët mund të humbin prindërit ose kujdestarët kryesorë. Shumë shpesh, fëmijët humbin vëmendjen e prindërve të tyre, të cilët mund të jenë të preokupuar me mbijetesën bazike dhe problemet e tyre sa që nuk mund t'u japin fëmijëve të vegjël vëmendjen që iu nevojitet. Aty ku prindërit janë emocionalisht të papranishëm, është e rëndësishme që të sigurohet që fëmija të pranojë mbështetje sociale përbrenda dhe nga të gjitha grupet etnike.

Pika fillestare për inkurajimin e përfshirjes më të madhe të prindërve dhe komunitetit është të pranuarit se ka komunitete të ndryshme me përvoja të ndryshme. Individët nga përbrenda dhe përgjatë komuniteteve të ndryshme nuk duhet të shihen në mënyra që i etiketojnë apo i shohin ata si stereotip dhe si grup homogjen.

Prindërit dhe fëmijët mund t'i parashohin dhe t'i frikësohen përvojave të diskriminimit. Ata mund të ballafaqohen me një sërë barrierash ekonomike, sociale dhe praktike për të qenë të përfshirë në shkollë, siç është mungesa e veshmbathjeve, mungesa e transportit, nevoja që fëmija të punojë, problemet gjuhësore, si dhe mungesa e burimeve materiale për pjesëmarrje në aktivitetet shkollore.

Për shumë fëmijë, izolimi dhe mungesa e mbështetjes janë faktorë të mëdhenj të rrezikut. Nëse fëmijët janë duke përjetuar vështirësi në shkollë, mësimdhënësit duhet të shohin se ata dhe familjet e tyre e kanë mbështetjen e grupeve të komunitetit, të klubeve pas mësimt, që kanë qasje në lojërat grupore, skemat e miqësisimit dhe orët e mësimt të gjuhës.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Lista e rekomandimeve e përpiluar nga pilot shkollat nga Fushë Kosova, Ferizaj, Gjakova, Novobërda:

- Prindërit duhet të konsiderohen si partnerë,
- Prindërit duhet të ftohen për të vizituar shkollën dhe mësimdhënësit.
- Mbështetja do të ndihmojë në ndërtimin e besimit në mes tyre dhe mësimdhënësve.
- Vëmendje e posaçme duhet t'i kushtohet prindërve që nuk kanë shkollim ose janë analfabetë.
- Nëse është e nevojshme, duhet të organizohen shërbimet e përkthimit për të lehtësuar komunikimin.

4.6. Nxitja e qasjes në arsim dhe vijimi në shkollë

Braktisja e shkollës nga fëmijët nuk është rezultat i një vendimi të izoluar në një moment të veçantë, por është pasojë e një procesi. Çështja e vijimit jo të rregullt dhe braktisja thërresin për udhërrëfyes dhe praktika gjithëpërfshirëse shkollore, pasi që ato nuk mund të zgjidhen nga mësimdhënësit individual. Shkolla duhet të theksojë të drejtën për arsim për të gjithë fëmijët dhe të zhvillojë një qasje koherente për të parandaluar braktisjen dhe lëshimin e hershëm të shkollës. Strategjitë e përzgjedhura nga komuniteti i shkollës duhet të përkufizohen në planin zhvillimor të shkollës dhe t'i komunikohen të gjithë mësimdhënësve.

Ekipeve të parandalimit të mos-regjistrimit dhe braktisjes së shkollës janë shumë të rëndësishme në Planin Kombëtar të Veprimtari kundër Braktisjes 2009-2014. MASHT-i dhe DKA-të insistojnë në promovimin e bashkëpunimit në shkollë me dhe përmes Ekipeve për Parandalim dhe Reagim ndaj Braktisjes dhe Mosregjistrimit (EPRBM)

Detyra kryesore e EPRBM-së është zhvillimi i një strategjie në nivel të shkollës dhe një plani të punës kundër braktisjes dhe mosregjistrimit. Ekipi përpiqet të inkurajojnë komunikimin në mes fëmijëve brenda dhe jashtë shkollës, dhe ata gjithashtu përfshijnë prindërit dhe mësimdhënësit në këtë komunikim. Ata ofrojnë këshillime teknike dhe praktike sa i përket punës me ata që kanë braktisur shkollën, nxënësit në rrezik dhe ata që nuk regjistrohen.

Anëtarë të EPRBM-së janë përfaqësues të nxënësve, mësimdhënës, prindër dhe përfaqësues të DKA-ve. EPRBM-ja caktohet nga Bordi Drejtues i Shkollës.

Në rast se ekipit për parandalim të braktisjes i nevojitet të ketë bisedë me një prind ose një fëmijë i cili ka braktisur shkollën, duhet të përcillen hapat në vijim³⁹:

1. Identifiko rastin,
2. Përgatit pyetjet për bashkëbisedim,
3. Përcakto konkluzionet,
4. Propozo zgjidhje dhe diskuto hapat e mëtejshëm me kolegët

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Shkollat në Gjakovë, Shtime, Lipjan kanë mësimdhënës që në mënyrë individuale ose në grup janë paraqitur si vullnetarë për të komunikuar me prindër, fëmijët e të cilëve nuk e vijnë shkollën në mënyrë të rregullt. Këto takime mbahen në shkollë ose në shtëpia, dhe qëllimi i tyre është që të informojnë prindërit për rëndësinë e arsimimit të fëmijëve të tyre dhe t'i inkurajojnë ata që t'i kthejnë fëmijët e tyre në shkollë. Këto grupe të vullnetarëve zakonisht punojnë me familjet e nxënësve nga klasat 6-9, ku braktisja është më e lartë. Përveç takimeve me prindër, ata gjithashtu organizojnë takime me nxënësit që kanë braktisur shkollën, të cilët zakonisht janë të detyruar ta bëjnë këtë për shkak të situatës socio-ekonomike, e cila nganjëherë ndodh që të jetë fillimisht e iniciuar nga vet prindërit. Një shembull i mirë është në Shtime, ku bashkëpunimi i mësimdhënësve me ndërmjetësit e shkollës ka pasur ndikim në tejkalimin e situatës shumë të rëndë ekonomike të një nxënësi që ka braktisur shkollën. Ata kanë iniciuar grumbullimin e veshmbathjeve dhe artikujve të tjerë të nevojshëm për të ndihmuar nxënësin në nevojë. Kjo iniciativë ka rezultuar si e suksesshme dhe nxënësi është kthyer përsëri në shkollë.

³⁹ GIZ-i, Zyra e Be-së në Kosovë dhe MASHT-i, Bashkëpunimi dhe zhvillimi i shkollës, Seminari i pestë. Prishtinë

Strategjitë e suksesshme të rekomanduara nga shkollat:

- Adresoni ndërmjetësin Romë, Ashkali dhe Egjiptianë të shkollës për të rivendosur komunikimin me familjen
- Organizoni ngjarje dhe aktivitete në të cilat këta fëmijët që kanë braktisur shkollën gjithashtu kanë dëshirë të marrin pjesë
- Organizoni takime me prindërit ku prindërit e fëmijëve të cilët ende vijojnë shkollën mund të inkurajojnë ata prindër fëmijët e të cilëve e kanë braktisur shkollën që t'i kthejnë fëmijët e tyre në shkollë
- Planifikoni aktivitete të nxënies në mësim për ata që e kanë braktisur shkollën, dhe për ata që kthehen

4.7. Bashkëpunimi me ndërmjetës, qendrat mësimore dhe partnerët e jashtëm

Shkollat nuk mundën të vetme të zotërojnë sfidën për t'iu përgjigjur nevojave sociale dhe arsimore të fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë si dhe fëmijëve të kthyer. Është e rëndësishme që shkollat të zhvillojnë lidhje të mira me organizatat e komunitetit në lokalitetin e tyre. Nëse një shkollë dëshiron të përmirësojë gjithëpërfshirjen e prindërve nga komuniteti në aktivitetet e saj, mund të pyes grupet përkatëse të komunitetit për t'iu përgjigjur propozimeve të shkollës.

Qasja pjesëmarrëse e paraqitur në Kapitullin III mund të mundësojë kontributin e një spektri të gjerë të palëve të vlefshme me interes - jo vetëm mësimdhënësve, prindërve dhe fëmijëve, por gjithashtu edhe organizatave të shoqërisë civile, organizatave ndërkombëtare që punojnë në Kosovë, liderëve të komunitetit, aktivistëve dhe vullnetarëve. Organizatat e shoqërisë civile kanë shumë ekspertizë sa i përket nevojave të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve dhe masave për t'i adresuar këto nevoja; ato ofrojnë shërbime të mbështetjes dhe i kontribuojnë dialogut ndërmjet palëve me interes. Sa më shumë palë me interes të jenë të përfshira në procesin e përmirësimit social, aq më në mënyrë efektive do të vlerësohen, modifikohen dhe do të shpërndahen praktikat ekzistuese. Ekzistojnë shumë organizata jo-qeveritare, shërbime mbështetëse ndërkombëtare dhe shërbime të ofruara nga autoritetet lokale dhe kombëtare të cilat mund t'i plotësojnë përpjekjet e shkollës. Shkollat dhe mësimdhënësit mund të përfitojnë nga rrjeti mbështetës, si:

- Shërbimet e ndërmjetësimit kulturor, duke përfshirë ndërmjetësit;
- Mbështetja nga Qendrat Mësimore;
- Orët plotësuese të mësimin për gjuhë, aktivitete kulturore-edukative, sporte;
- Aktivitetet rinore;
- Grupet e grave;
- Ngjarjet kulturore lokale dhe ekskursionet;
- Ngjarjet sportive;
- Shërbimet e informimit për çështjet e regjistrimit, procedurat e regjistrimit në shkollë, asistencën e ndihmës sociale.

4.7.1 Ndërmjetësit e arsimit

Ndërmjetësit e arsimit kanë për qëllim që të rrisin qasjen në arsim për nxënësit nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Ata zakonisht janë të vendosur në Qendrat Mësimore dhe janë në kontakt të vazhdueshëm me shkollën dhe familjet e nxënësve. Ndërmjetësit zakonisht janë shumë të informuar për situatën e secilës familje në lagjen ku ata punojnë, si dhe për familjet e kthyer dhe regjistrimin e fëmijëve në shkollë.

Detyrat kryesore të ndërmjetësve janë:

- Të sigurojnë regjistrimin e nxënësve në shkollë
- Të ndërmjetësojnë në mes familjeve, shkollave dhe administratave komunale
- Të parandalojnë ndërprerjen e vijimit të tyre në shkollë
- Të mbështesin fëmijët që të tejkalojnë problemet individuale me të cilat mund të ballafaqohen sa i përket shkollimit të tyre

Ndërmjetësit mbështeten nga organizata të ndryshme, ndërsa qeveria lokale nuk i përfshin ata në sistemin e mbështetjes.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Shkolla në Zaskok, Lipjan, së voni ka qenë më e hapur ndaj marrëdhënies me ndërmjetësit shkollorë aktiv në atë zonë. Takimet e rregullta të ndërmjetësit me ekipin menaxhues të shkollës dhe mësimdhënësit kanë ndihmuar shkollën që të ketë marrëdhënie më të afërta me prindërit e fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Në këtë mënyrë për shkollën u bë më e lehtë që të kontaktojë komunitetet dhe të marrë informata të rëndësishme që ndikojnë në zhvillimin arsimor të nxënësve të tyre në të ardhmen.

4.7.2 Qendrat mësimore

Qendrat Mësimore janë objekte kryesisht jashtë shkollave ku mbahen aktivitete për fëmijët dhe të rinjtë nga komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Lokacioni i tyre është zakonisht në lagjet ku jetojnë komunitetet Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Ato mbështeten nga iniciativa të organizatave të ndryshme dhe veprojnë pavarësisht nga sistemi zyrtar i arsimit.

Ekzistojnë disa iniciativa për zhvendosjen e Qendrave Mësimore në objektet e shkollës, mirëpo ende nuk ka mbështetje të duhur nga qeveria lokale ose ajo qendrore.

Aktivitetet që ofrohen në Qendrat Mësimore kryesisht janë:

- ndihma për fëmijët që të përgatiten për regjistrim në shkollë, ndihma me kryerjen e detyrave të shtëpisë, sigurimi i vijimit të rregullt të nxënësve në arsimin e detyruar,
- puna me nxënësit që e kanë braktisur shkollën,
- aktivitetet rekreative si dhe aktivitetet e tjera sa i përket arsimit të komuniteteve në nevojë

Qendrat Mësimore gjithashtu veprojnë si vende të informimit për mbajtjen e aktiviteteve të ndryshme për të rinjtë dhe pjesëtarët e tjerë të këtyre komuniteteve. Këtu organizohen takimet, trajnimet, kurset mbi tema të ndryshme sociale dhe shëndetësore, etj.

Zakonisht, të rinjtë nga këto komunitete punojnë me nxënësit në këto qendra mësimore, dhe ata nuk kanë trajnime adekuate akademike për këtë punë. Zakonisht janë nxënës të shkollës së mesme, që pas mësimin angazhohen në qendra për të mbajtur aktivitete më fëmijët e vegjël.

Edhe pse ekzistojnë disa iniciativa të vogla, ende ka mungesë të bashkëpunimit në mes Qendrave Mësimore dhe shkollave ku fëmijët vijnë orët e mësimin. Janë vetëm disa raste ku mësimdhënësit ose udhëheqësit e shkollës kanë shprehur gatishmërinë e tyre për të bashkëpunuar ose për të marrë pjesë në aktivitetet e ofruara nga qendra.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Një shembull shumë i mirë i bashkëpunimit në mes shkollës dhe qendrës mësimore është ai në Brekoc, ku nxënësit që i vijnë aktivitetet në qendrën mësimore, e të cilët kryesisht janë egjiptianë dhe romë, së bashku me nxënësit e shkollës fillore, kanë sjellë fidanë dhe lule, të cilat së bashku i kanë mbjellë në oborrin e shkollës. Ky aktivitet ka ndihmuar nxënësit që të bashkëpunojnë, përmirësojnë mjedisin dhe të vazhdojnë të kujdesen për mjedisin e shkollës. Gjithashtu, qendrat mësimore i kanë hapur dyert për fëmijët e shkollës fillore dhe kanë kryer disa aktivitete gjatë kampit veror ku janë ftuar nxënësit dhe mësimdhënësit nga shkolla.

4.8. Ri-integrimi i fëmijëve të riatdhesuar/të kthyer në shkolla

Për shkak të zhvillimeve politike të kohëve të fundit, ri-integrimi i fëmijëve të riatdhesuar është bërë çështje me prioritet në Kosovë. UNICEF-i dhe OSBE-ja raportojnë se situata e fëmijëve të kthyer dhe familjeve të tyre ka kontribuar në informimin për kushtet e tyre të vështira⁴⁰.

Këto raporte sa i përket kushteve të pasigurta të fëmijëve të kthyer dhe familjeve të tyre kanë identifikuar një numër të shqetësimeve shumë të mëdha rreth qasjes në shkollim dhe në shërbime mbështetëse⁴¹.

Fëmijët e riatdhesuar janë shpesh fëmijë të cenusur që kanë kaluar nëpër përvoja të humbjes, tjetërsimit dhe zhvendosjes. Ata mund të ndihen jo të lumtur, të shqetësuar dhe të çorientuar. Për më tepër, mbështetja arsimore dhe sociale për fëmijët e kthyer në Kosovë duhet të jetë e ndjeshme ndaj kontekstit sfidues, mundësisë së përvojave traumatike dhe nevojave të veçanta për fëmijë individual. Megjithatë mësimi i gjuhës është shumë i rëndësishëm për integrimin e suksesshëm dhe arritjen në shkollë, integrimi arsimor i fëmijëve të kthyer duhet të kuptohet si i vazhdueshëm dhe përtej vetëm koncepteve të zotërimit të gjuhës. Ndiurma psiko-sociale dhe aktivitetet sociale janë njësoj të rëndësishme për të ndihmuar fëmijën që të arrijë një nivel të mirëqenies në kontekstin e ri dhe të panjohur. Ofrimi i edukimit ndërkulturor që ka për qëllim krijimin e hapësirave për të shkëmbyer përvoja kulturore dhe kompetenca të vlefshme të fituara në shtetet tjera janë të rëndësishme kyçe.

⁴⁰ Knaus, V., No Place to Call Home (Asnjë vend për ta thirrur shtëpi)- Riatdhesimi nga Gjermania në Kosovë siç është Parë nga Fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, UNICEF Kosovë dhe Komiteti Gjerman për UNICEF, 2011; Knaus, V. et al., Silent Harm (Dëmi i Heshtur) -Një Raport që Vlerëson Situatën e Shëndetit Psiko-Social të Fëmijëve të Riatdhesuar UNICEF Kosovë në bashkëpunimin me Kosova Health Foundation, 2012; Knaus, V., and P. Widmann, Integration Subject to Conditions (Integrimi Subjekt i Kushteve)- Një Raport sa i përket Situatës së Fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në Gjermani dhe Pas Riatdhesimit të Tyre në Kosovë, UNICEF Kosovë dhe Komiteti Gjerman për UNICEF, 2010; OSBE Kosovë, Një vlerësim i Procesit të Kthimit Vullnetarë në Kosovë, tetor 2012, <http://www.osce.org/kosovo/96805>; OSBE, Një vlerësim i Procesit të Kthimit Vullnetarë në Kosovë, dhjetor 2014, <http://www.osce.org/kosovo/129321>.

⁴¹ shih kapitullin II dhe III.

Praktikat më të mira të ACCESS-it

Shkollat në Shtime dhe Ferizaj kanë zhvilluar strategji për nxitjen e integritit të fëmijëve të riadhesuar në shkollë. Ato janë të vetëdijshme se mbështetja sociale dhe arsimore duhet të përfshijë oferta dhe sugjerime të ndryshme që sigurojnë se disa kërkesa themelore janë të përmbushura:

- Takimi orientues për të vlerësuar aftësitë dhe shkallën e shkollimit të nxënësit
- Prindërve t'iu jepet informata
- Ndihma e ndërmjetësve nëse nevojitet
- Zhvillimi i një plani personal të përfshirjes duke përcaktuar disa qëllime minimale
- Të qenit i mirëseardhur nga mësimdhënësit dhe bashkëmoshatarët
- Përcaktimi i një bashkëmoshatare si shok i veçantë dhe mentor
- Mbështetja individuale nëse është e nevojshme
- Monitorimi i rregullt i përparimit
- Takimi me prindër
- Ndihma me detyra të shtëpisë
- Pjesëmarrja në aktivitete të qendrës mësimore
- Pjesëmarrja në aktivitete jashtë-kurrikulare

Shkollat gjithashtu kanë përgatitur një Listë kontrolluese për të marrë informata për fëmijën e sapo ardhur

- Si e thërrasin fëmijën prindërit dhe si e thërrasin shokët?
- Çfarë kompetenca gjuhësore ka fëmija, dhe cili është niveli i aftësisë së tij ose saj në çdo gjuhë (të kuptuarit, të folurit, të lexuarit)?
- Cila është feja e fëmijës, si praktikohet, dhe a ka kjo ndonjë implikim për planifikimin e shkollës dhe klasës?
- A ka praktika kulturore që mund të ndikojnë në ndërveprimin në klasë? A ka veprime që shihen si të papërshtatshme ose të pasjellshme në kulturën e fëmijës në shtëpi, por që mund të mos jenë ofenduese për pjesëtarët e grupit dominues etnik ose anasjelltas?
- Cilat elemente të prapavijës së fëmijës përfaqësojnë asete të vlefshme dhe mund të përdoren për mësimnxënie të mëtejshme (p.sh. aktivitetet jashtë-kurrikulare të marra në vendin e qëndrimit, aftësia për të luajtur një instrument muzikor, vendet e vizituara, aftësitë në TIK, etj.)

5. PËRFORCIMI I PËRFSHIRJES SOCIALE NË SHKOLLA

Mbështetur në përvojat nga terreni dhe shumë diskutime me mësimitdhënësit dhe drejtorët e shkollave, duhet të merren parasysh tri aspekte për të çuar para zhvillimin e shkollave në Kosovë. Të gjitha aspektet mund të kontribuojnë në një proces më të qëndrueshëm të zhvillimit arsimor drejt përfshirjes dhe mirëkuptimit ndërkulturor.

1. Orientimi kah të drejtat e njeriut

Përfshirja sociale nuk është dukuri statike, në të cilën njerëzit janë përherë ose të përjashtuar ose të integruar. Përfshirja është një proces social i formësuar nga politikat dhe praktikrat ekzistuese. Procesi në vazhdimësi i përfshirjes në sistemin arsimor është proces i bazuar në orientim të qëllimshëm drejt të drejtave të njeriut dhe barazisë. Prandaj, në mënyrë që të avancohet përfshirja sociale, shkollat duhet të marrin qëndrim proaktiv që përmbledhin parimet kyçe, kryesisht qasjen pozitive dhe përfshirëse të shkollës që vlerëson diversitetin. Mos-marrja e këtyre hapave do të thotë jo vetëm se shkolla nuk është duke përparuar drejt një mjedisi më përfshirës social, por që është duke përsëritur dhe përforcuar modelet e vjetra që çojnë në situata të asimetrisë dhe statusit të pabarabartë.

2. Trajnimi gjithëpërfshirës dhe i planifikuar për mësimitdhënësit sa i përket përfshirjes sociale

Rekomandohet që programi i trajnimit ekzistues të mësimitdhënësve të plotësohet dhe të ofrohen mundësi të trajnimit në çështjet e përfshirjes sociale të komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë. Mësimitdhënësve do t'iu nevojitej një *trajnim ndërkulturor me synim të përqendruar* për punën me komunitete. Mësimitdhënësit që ballafaqohen me prezencën e nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë në klasat dhe shkollën e tyre përballen me një numër të sfidave që përfshijnë barrierat psikologjike, si dhe nevojën për zhvillim profesional për t'iu përgjigjur në mënyrë proaktive këtyre sfidave. Atyre ndoshta iu duhet të reflektojnë në qëndrimin dhe vlerat e tyre, ose ndoshta iu duhet të luftojnë diskriminimin e drejtpërdrejt ose qëndrimet negative dhe imazhet e ndërlidhura me komunitetet. Shkollat mund të ballafaqohen me tensione ndër-grupore në shkollë ose me shprehje lokale diskriminuese ndaj komuniteteve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë.

Prandaj, mësimitdhënësit duhet të bëhen të vetëdijshëm për faktin se nuk është e mjaftueshme që të ngritin aftësitë e tyre pedagogjike dhe metodologjike. Ata duhet të zgjerojnë kompetencat e tyre ndërkulturore dhe të bëhen më profesionistë duke vijuar trajnime specifike për çështjet e përfshirjes sociale dhe mos-diskriminimit.

Vijimi i këtij lloji të trajnimit do t'iu ndihmojë mësimitdhënësit që të reflektojnë në qëndrimet dhe perceptimet e tyre, dhe rrjedhimisht të ekzaminojnë kontekstin e tyre shkollor. Trajnimet do t'iu mundësojë atyre që të fitojnë njohuri dhe të kuptuar, që të zhvillojnë aftësi për bashkëpunim ndërkulturor dhe të angazhohen në menaxhimin e diversitetit në nivel të shkollës dhe të klasës.

Trajnimi brenda shërbimit për mësimitdhënësit në Kosovë duhet të përfshijë disa tema themelore që i përkthejnë udhëzimet (e listuara më lartë) në qasje konkrete të zhvillimit gjithëpërfshirës dhe me synim të përqendruar të shkollës:

- Edukimi për të drejtat e njeriut dhe strategjitë për përfshirje sociale dhe mos-diskriminim
- Strategjitë që nxisin qasjen në arsim dhe vijimin në shkollë
- Zhvillimi i shkollës dhe klasës përfshirëse
- Metodologjitë interaktive dhe bashkëpunuese
- Edukimi ndërkulturor përgjatë kurrikulës
- Strategjitë që forcojnë komunikimin dhe bashkëpunimin në mes mësimeve dhe nxënësve, ndërmjet fëmijëve/bashkëmoshatarëve dhe komuniteteve

3. Zhvillimi i tërë shkollës

Përfshirja e Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve në shkollat e Kosovës është një proces afatgjatë në të cilin komponentët organizativ dhe pedagogjik të zhvillimit të shkollës duhet të plotësojnë njëra-tjetrën. Zhvillimi i komponentëve organizativ ka për qëllim planin zhvillimor për përfshirje sociale, dhe një gamë të gjerë të strukturave të bashkëpunimit në mes shkollave dhe komunitetit të gjerë. Zhvillimi i qëllimshëm i tërë shkollës duhet të mbështetet nga intervenimet pedagogjike në nivel të klasës që kanë për qëllim përforcimin e ndërveprimit social përgjatë linjave etnike. Zhvillimi i klasës mund të çojë tek ndryshimet në marrëdhëniet shoqërore ndërmjet nxënësve, tek një mjedis më përfshirës social, dhe gjithashtu do të krijojë një atmosferë mirëpritëse. Lidhjet e forta shtëpi-shkollë dhe përfshirja me komunitetin e gjerë do të kontribuojë tutje në pranimin e arsimit dhe të shkollimit.

6. SHTOJCAT

Mjetet për shqyrtimin e shkollës sa i përket përfshirjes sociale të Romëve, Ashkalive dhe Egjiptianëve

1. Të dhënat për shkollën tonë

Të dhënat demografike (nxënësit dhe mësime dhënësit)

- Sa nxënës janë të regjistruar në shkollën tuaj?
- Sa prej tyre janë nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë?
- Sa fëmijë të kthyer ka në shkollën tuaj?
- Sa nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë ka në secilën klasë në total?
- Sa fëmijë të kthyer ka në secilën klasë?
- Nëse ekziston Qendra Mësimore për fëmijët Romë, Ashkali dhe Egjiptianë, si e vlerësoni bashkëpunimin në mes qendrës dhe shkollës?
- A ka ndryshuar struktura e nxënësve në vitet e fundit për shkak të imigrimit ose riatdhesimit?
- A ka mësime dhënë nga përkatësitë e tjera etnike në shkollën tuaj?

Vijimi dhe braktisja

- Sa nxënës të kthyer ose nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë kanë vijim jo të rregullt?
- A e dini numrin e përafërt të fëmijëve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë të moshës shkollore që nuk vijnë në shkollën?
- Sa nxënës të kthyer ose nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë kanë braktisur shkollën në 4 vitet e fundit?

Rezultatet në shkollë

- Nota mesatare në nivel të shkollës
- Nota mesatare e nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë
- Sa nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë e vazhdojnë shkollimin në nivel të shkollës së mesme?

Përfshirja e prindërve

- Sa prindër të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë zakonisht vijnë në mbledhjet e prindërve?
- Sa shpesh mbani takime me prindër?
- Sa prindër të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë janë pjesë e Këshillit të Prindërve?

Përfshirja Sociale

- A mund të jepni ndonjë shembull të mirë të ndërveprimit me nxënës shqiptarë/serbë në nivel të klasës/gjatë aktiviteteve jashtë-kurrikulare?
- A keni vërejtur ndonjë tension?
- A takohen nxënësit me nxënës Romë, Ashkali dhe Egjiptianë jashtë shkollës?

Trajnimi i Mësime dhënëseve

- Sa mësime dhënë në shkollën tuaj kanë marrë trajnime për çështjet e ndërlidhura me përmirësimin e arsimit të nxënësve Romë, Ashkali dhe Egjiptianë?

2. Mjeti për vet-vlerësimin e shkollës

Dokumentet kyçe të shkollës dhe komunikimi i tyre	1	Cilat elemente në dokumentet kyçe të politikave të shkollës përfshijnë një përqendrim në të ndihmuarit e çdo fëmije drejt arritjes së potencialit të tij ose të saj të plotë dhe në zhvillimin e vet-konceptimit pozitiv?
	2	Si reflektohen parimet e barazisë dhe diversitetit me një perspektivë të qartë përfshirëse dhe ndërkulturore në dokumentet kyçe të politikave të shkollës?
	3	Si komunikohen idetë më lartë në mënyrë publike, në mënyra që të jenë të kuptueshme dhe të qasshme për të gjithë fëmijët dhe prindërit?
Mjedisi fizik	4	Ku janë të përfaqësuara kulturat dhe gjuhët e grupeve etnike të Kosovës dhe të shkollës me fotografi, shenja shumë gjuhësore, njoftime dhe elemente të tjera në mjedisin fizik të shkollës?
Mjedisi social	5	Çfarë rutina keni krijuar për të mirëpritur fëmijët e ri, që t'i ndihmoni ata për t'u bërë pjesë e shkollës dhe për të siguruar që kultura e tyre është e afirmuar në mjedis?
	6	Çfarë procedurash keni krijuar për të siguruar që të njihen aftësitë dhe nevojat e fëmijëve të ri?
	7	Cilat metoda përdoren për t'i bërë rutinat dhe pritjet e shkollës dhe të klasës të qarta, në mënyrë që të kuptohen nga të gjithë fëmijët?
	8	Çfarë procedurash keni krijuar për ta trajtuar diskriminimin dhe dhunën?
	9	Çfarë masash keni krijuar për të parandaluar dhe adresuar braktisjen?
	10	Si planifikohen ngjarjet speciale që të jenë sa më përfshirëse që është e mundur për të gjitha grupet etnike në shkollë?
	11	Si bëhet mirënjohja e festivaleve të rëndësishme dhe ditëve speciale të të gjitha kulturave në shkollë?
	12	Si mbështeten pjesëtarët e grupeve minoritare etnike në zhvillimin e një ndjenje afirmative të identitetit?
	13	Çfarë konsiderate jepet për të siguruar gjuhë dhe sjellje të përshtatshme në ndërveprimet në mes mësimeve dhe fëmijëve?
	14	Çfarë mjedisi mbështetës është krijuar për nxënësit me njohuri të kufizuar të gjuhës zyrtare?
	Aktivitetet dhe burimet arsimore	15
16		Në cilat aktivitete bashkëpunuese të mësimit janë të përfshirë nxënësit ashtu që të njohin dhe të përfitojnë nga përparësitë e njëri-tjetrit?
17		Si i mbështetin opsionet jashtë-kurrikulare ndërveprimet pozitive dhe bashkëpunimin ndërmjet nxënësve?
18		Cila metodë përdoret për vlerësimin e përshtatshmërisë së imazheve dhe mesazheve që përmbajnë tekstet shkollë dhe burimet e tjera?
Përfshirja e prindërve	19	Cilat masa janë planifikuar për të siguruar gjithëpërfshirjen e prindërve, duke përfshirë prindërit minoritarë, në aktivitetet e shkollës?
Bashkëpunimi	20	Cilat masa janë planifikuar për bashkëpunim me ndërmjetësit arsimorë, me qendrat mësimore, OJQ-të dhe palët e tjera lokale me interes?

FJALORTHI

Edukimi anti-racist	Edukim që vë në pyetje dhe e kundërshton çfarëdo ideje dhe/ose veprimi që shërben për t'i dëmtuar grupet në baza të dallimeve të perceptuara, përbrenda të cilave ekziston supozimi i inferioritetit
Azil kërkues	Një person që është duke pritur procedimin e aplikacionit të tyre për të kërkuar azil, e që ka ikur nga situata e persekutimit dhe/ose luftës
Kultura	Besimet, sjellja, gjuha, dhe e tërë mënyra e jetesës e një grupi të veçantë të njerëzve në një kohë të caktuar
Diskriminimi	Ushtrimi i një gjykimi ose zgjedhjeje
Diskriminimi i padrejtë	Trajtimi i pafavorshëm i një individi apo grupi
Minoriteti etnik/kombësia	Një sistem i përcaktimit të njerëzve që e konsiderojnë veten ose konsiderohen nga të tjerët se ndajnë një sërë karakteristikash të përbashkëta që janë të ndryshme nga njerëzit e tjerë që jetojnë në një shoqëri
Kurrikula e fshehtë	Si e kundërta e kurrikulës zyrtare
Imigrimi	Migrimi i njerëzve në një shtet
Planifikimi tematik i integruar	Integrimi i temave të ndryshme, temave ndërkulturore në kontekst të këtij dokumenti, në të gjitha fushat e lëndëve që mësohen në shkollë
Kompetencat ndërkulturore	Aftësia për të vënë vlerat e edukimit ndërkulturor në praktikë në jetën tonë të përditshme
Edukimi ndërkulturor	Edukim që respekton, feston, dhe e njeh normalitetin e diversitetit në të gjitha aspektet e jetës njerëzore, promovon barazi dhe të drejtat e njeriut, sfidon diskriminimin e padrejtë, dhe ofron vlera mbi të cilat ndërtohet barazia
Edukimi multi-kulturor	Në kontekst të këtij dokumenti, edukim që njeh dhe feston diversitetet kulturore të një shoqërie moderne, bazuar në një supozim se, duke i ekspozuar të gjithë fëmijët ndaj adeteve sociale dhe kulturore të komuniteteve etnike pakicë, ata do të kenë një të kuptuar më të mirë dhe do kenë më shumë tolerancë ndaj njerëzve të përkatësive të ndryshme
Nxënësit e sapoardhur	Nxënësit që vijnë në klasa nga një shtet ose prapavijë që është e ndryshme nga ajo e shumicës së fëmijëve në klasë

Profilizimi pozitiv	Një formë e vlerësimit që <ul style="list-style-type: none"> • eksploron një gamë të tërë të kapaciteteve dhe sjelljeve të fëmijës • përfshin një gamë të formave të ndryshme të mbledhjes së të dhënave • regjistron se çka mund të bëjë fëmija
Pluralizmi	Festimi i dallimeve në shoqëri, duke lejuar të gjitha grupet etnike dhe grupet e tjera minoritare të shpallin identitetin e tyre pa ardhur në konflikt me popullatën shumicë
Paragjykimi	Trajtimi i pafavorshëm i pambështetur, i një individi ose grupi, që është krijuar për të marginalizuar ose dëmtuar atë individ ose grup (shpesh e bazuar në të qenit pjesëtarë i një grupi tjetër social ose etnik, por shpesh bazuar në gjini, orientim seksual, fe, status socio-ekonomik, moshë, dhe aftësi të kufizuara)
Raca	Fjalë e përdorur gjerësisht për të përshkruar grupe të njerëzve për të cilët mendohet si të ndarë në aspektin biologjik, pa asnjë bazë gjenetike ose biologjike
Racizmi/Diskriminimi racor	Çfarëdo dallim, përjashtimi, kufizimi, ose preference bazuar në 'racë', ngjyrë, prejardhje, apo origjinë kombëtare ose etnike, që ka për qëllim ose efekt zhvleftësimin ose dëmtimin e njohjes, të gëzuarit apo ushtrimit, në mënyrë të barabartë, të të drejtave të njeriut dhe lirive themelore në dimensionin politik, ekonomik, social, kulturor ose ndonjë dimension tjetër të jetës publike
Racizmi institucional	Aplikimi rregullave të përgjithshme dhe/ose praktikave që nuk krijojnë mundësi për dallime kulturore. Duke përfshirë diskriminimin e tërthortë, mungesën e masave proaktive për të parandaluar diskriminimin, mungesën e ekspertizës profesionale ose trajnimit për të trajtuar diversitetin, dhe mungesën e hapësirave të punës për këshillime dhe për t'i dëgjuar grupet minoritare
Racizmi i tërthortë	Praktikat dhe/ose politikat që në sipërfaqe nuk duket se dëmtojnë një grup më shumë se një tjetër, mirëpo në të vërtetë kanë një efekt diskriminues
Racizmi individual	Trajtimi i tjetrit në mënyrë më të pafavorshme në baza të origjinës së tyre kulturore
I/e kthyer	Një person që është kthyer qoftë në baza vullnetare ose me detyrim - nga shteti i qëndrimit, shpesh si rezultat i procedurave ligjore, fatkeqësive ekonomike, luftës ose frikës për persekutim fetar, racor ose politik

Krijimi i stereotipit

Prezantimi i një imazhi të personit, grupit, ose kulture bazuar në një gamë të supozuar të aktiviteteve, karakteristikave ose sjelljeve

UEB-FAQE TË DOBISHME

- Këshilli i Evropës: www.coe.int
- Drejtoria për Rini dhe Sport, Këshilli i Evropës: www.coe.int/youth
- Rrjeti për Mundësimin e Arsimit: www.eenet.org.uk
- Projekti për të Drejtën në Arsim: www.right-to-education.org
- UNESCO: portal.unesco.org/education
- 'All Different – All Equal': <http://alldifferent-allequal.info>
- Komisioneri i Lartë i Kombeve të Bashkuara për BNj: www.ohchr.org/english/
- Biblioteka e Qendrës Evropiane Wergeland: <http://www.theewc.org/library/>
- Fondi për Arsimin e Romëve: <http://www.romaeducationfund.hu/>
- Ndërtimi i Qëndrueshmërisë - portal online: www.education.vic.gov.au/Documents/about/department/resiliencelitreview.pdf
- Komisioni Evropian - Portali i Romëve: <http://ec.europa.eu/roma>
- UNESCO, Peace and Human Rights Education: www.portal.unesco.org/education

BURIME TË DOBISHME

Backman, E., and Trafford, B., *Democratic Governance of Schools, Learning and Living Democracy*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.

Brett, Peter, Pascale Mompoin-Gaillard, and Maria Helena Salema, *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education: A Framework for the Development of Competences*, ed. by Sarah Keating-Chetwynd, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009.

Council of Europe, *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, <http://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>

Council of Europe, *Compass: Manual for Human Rights Education with Young People, Revised Edition*, October 2012 (available in Albanian and Serbian), Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2012.

Council of Europe, *Compassito: Manual on Human Rights Education for Children*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.

Gollob, R., and Krapf, P., *Exploring Children's Rights: Lesson Sequences for Primary Schools; Nine Short Projects for Primary Level*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2007.

Gollob, R., Weidinger, W., and Krapf, P., *Growing up in Democracy: Lesson Plans for Primary Level*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2010.

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), *Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice*, Warsaw, 2012, <http://www.osce.org/odihr/39006>.

Rus, C., and Zatreanu, M., *Education of Roma Children in Europe. Guide for Roma School Mediators/assistants*, Council of Europe Publishing, 2009 http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/Guide_EN.pdf.

REFERENCAT

Arnesen, A.-L., 'Diversity and Inclusion: Challenges for Teacher Education', presented at the Final conference of The Council of Europe project 'Policies and practices for teaching socio-cultural diversity' (2006-2009), Oslo, 2009.

Brown, R., and M. Hewstone, 'An Integrative Theory of Intergroup Contact', in *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 37, ed. by M. P. Zanna, Elsevier Academic Press, San Diego, CA, 2005, pp. 255–343

Committee of Ministers, Resolution CM/ResCMN(2014) 13 on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo, 26 November 2014, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2266941&Site=CM>.

Council of Europe, Role of Mediators in the integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities in the Education system, A study on education mediators' work throughout 2013. Study report by Zylfiu H. et al., Pristina 2014.

Council of Europe, Policies and Practices for Teaching Sociocultural Diversity: Concepts, Principles and Challenges in Teacher Education, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009. CoE, 'White Paper on Intercultural Dialogue: "Living Together as Equals in Dignity"', 2008.

Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Comments by the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) on the Third Opinion of the Advisory Committee on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Kosovo, Strasbourg, 10 September 2013, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_Com_Kosovo_en.pdf.

CoE, Policies and Practices for Teaching Socio-cultural Diversity: Concepts, Principles and Challenges in Teacher Education, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009.

CoE, 'White Paper on Intercultural Dialogue: "Living Together as Equals in Dignity"', 2008.

Council of Europe, Social inclusion, pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/social-inclusion
van Driel, B., D. Nikolajevic, and F. Georgiadis, Insetrom Project. Teacher Training Evaluation Report, http://www.iaie.org/insetrom/download/Final_internal_evaluation.pdf

Dryden-Peterson, S., *The Educational Experiences of Refugee Children in Countries of First Asylum*, Migration Policy Institute, Washington, DC: 2015.

Education Council, 'Recommendation of the European Parliament and the Council of 18 December 2006 on Key Competencies for Lifelong Learning (2006/962/EC)', *Official Journal of the European Union*, 2006.

European Center for Minority Issues Kosovo, Findings of the Assessment of Communities and Returns 2009-2013, 24 October 2013, http://www.ecmikosovo.org/wp-content/uploads/2014/07/ENG_ECMI-Findings-of-the-Assessment-of-Communities-and>Returns-2009-2013_FINAL_EN.pdf.

European Center for Minority Issues Kosovo, Baseline Study, Delivery of Education to Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Fushe Kosovo/Kosovo Polje Municipality, October 2012. European Commission, European Modules on Migrant Integration, 2014 <https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=furl.go&go=/librarydoc/european-modules-on-migrant-integration---final-report>.

EC, Improving the Tools for the Social Inclusion and Non-Discrimination of Roma in the EU. Summary and Selected Projects, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/improving_tools_roma_inclusion_summary_en.pdf.

EC, Vademecum: The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Documents/2011_10_Common_Basic_Principles_Roma_Inclusion.pdf.

Frazer, H., and E. Marlier, Promoting the Social Inclusion of Roma. Synthesis Report. Overview Based on the National Reports Prepared by the EU Network of Independent Experts on Social Inclusion, on Behalf of the European Commission, December 2011, http://www.ceps.lu/publi_viewer.cfm?tmp=2706.

GIZ, EUO office Kosovo, and MEST, Cooperation and school development, Seminar five. Pristina Hewstone, M., and W. Stroebe, eds., Introduction to Social Psychology: A European Perspective, 3rd ed., Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001.

Huber, J., and F. Brotto, eds., Intercultural Competence for All: Preparation for Living in a Heterogeneous World, Pestalozzi Series, 2, Council of Europe Publishing, Paris, 2012.

Integrace, Integrating Refugee and Asylum-Seeking Children in the Educational Systems of EU Member States: Evaluation and Promotion of Current Best Practices, Sofia, 2012, <http://www.csd.bg/artShow.php?id=15951>.

Kelley-Laine K., Overview of 9 OECD Nations: Parents as Partners in Schooling: The Current State of Affairs, The Journal of Educational Research, Volume 102, 4, 2009, p.342-245.

Knaus, V., No Place to Call Home - Repatriation from Germany to Kosovo as Seen and Experienced by Roma, Ashkali and Egyptian Children, UNICEF Kosovo and the German Committee for UNICEF, 2011.

Knaus, V. et al., Silent Harm - A Report Assessing the Situation of Repatriated Children's Psycho-Social Health, UNICEF Kosovo in cooperation with Kosovo Health Foundation, 2012.

Knaus, V., and P. Widmann, Integration Subject to Conditions - A Report on the Situation of Kosovan Roma, Ashkali and Egyptian Children in Germany and after Their Repatriation to Kosovo, UNICEF Kosovo and the German Committee for UNICEF, 2010.

Kosovo Agency of Statistics (KAS). 2014. 2013 - 2014 Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo* Multiple Indicator Cluster Survey, Key Findings. Prishtinë/Priština, Kosovo: The Kosovo Agency of Statistics.

http://www.childinfo.org/files/Kosovo_%28UNSCR_1244%29_2013_2014_Key_Findings_Report_%28Roma_Ashkali__and_Egyptian_Communities%29.pdf

Kosovo Education Centre (KEC). 2014. Brief Situation Analysis of the Education Sector in Kosovo. Kosovo Foundation for Open Society (KFOC). <http://kfos.org/wp-content/uploads/2015/03/BRIEF-SITUATION-ANALYSIS-.pdf>.

Kosovo Education Center, Research on inclusion of Roma, Ashkali and Egyptian children in elementary education, 2015 (in press).

Kosovo, Progress Report on the Medium-Term review of the Implementation of Action Plan and the Kosovo Strategy for the integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities, 2009-2015.

Kosovo Ministry of Education, Science and Technology, Core Curriculum for Lower Secondary Education in Kosovo (grades 6, 7, 8, and 9), Pristina, 2012, http://www.eu.eduswap-ks.org/Guidebooks_and_KCC/KCC_Lower_Secondary-English.pdf.

Kosovo MEST, Core Curriculum for Pre-Primary Grade and Primary Education in Kosovo, Pristina, 2012, http://www.eu.eduswap-ks.org/Guidebooks_and_KCC/KCC_Pre-Primary_and_Primary-English.pdf.

Kosovo MEST, Core Curriculum for Upper Secondary Education in Kosovo (grades 10, 11, and 12), Pristina, 2012, http://www.eu.eduswap-ks.org/Guidebooks_and_KCC/KCC_Upper_Secondary-English.pdf.

Kosovo MEST, The New Kosovo Curriculum Framework, Pristina, 2011, http://www.ibe.unesco.org/curricula/kosovo/kv_alfw_2011_eng.pdf.

Kosovo Office of Prime Minister, Kosovo Action Plan for the Implementation of the Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities, 2009–2013, 2009, http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_Communities_and>Returns_2009-2013.pdf.

Kosovo MEST, The Republic of Kosovo Action Plan on the Implementation of the Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities, 2009-2015, http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma,_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf.

Mazziotta, A., A. Mummendey, and S. C. Wright, 'Vicarious Intergroup Contact Effects: Applying Social-Cognitive Theory to Intergroup Contact Research', *Group Processes & Intergroup Relations*, 14, 2011, 255–74.

MICS report, Roma Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo (UNSCR 1244), 2013-2014.

Olsen G., Fuller M.L., *Home-School Relations: Working Successfully with Parents and Families*, Routledge, 2008.

OECD. 2010. *Educating teachers for diversity: Meeting the challenge*. <http://www.oecd.org/edu/ceri/44575633.pdf>

OSCE, Contribution to the Progress Review of the Action Plan of the Strategy for the Integration of Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo, 2009–2015, 2012, <http://www.osce.org/kosovo/94856>.

OSCE Kosovo, Tracking School-Dropouts and Non-attendance in Kosovo, September 2012, <http://www.osce.org/kosovo/95112>.

Tmava, M., and A. Beha, Helplessness: Roma, Ashkalia and Egyptian Forced Returnees in Kosovo, Roma and Ashkalia Documentation Centre, Pristina, 2009.

UNESCO and Council of Europe, Education for Roma children in Europe, Towards quality education for Roma children: transition from early childhood to primary education, Report Expert Meeting, Paris 2007, p.27-28 and p.31-33.

UNICEF and Council of Europe, Study on the Impact and Sustainability of Learning Centres, Pristina 2015 (in press)

UNICEF Kosovo, Situational Analysis of Education in Kosovo, Pristina 2004
Universal Declaration of Human Rights, G.A.res.217A, U.N.DocA/810 at 71 (1948), <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.

Waxman, H. C., J. P. Gray, and Y. N. Padron, 'Review of Research on Educational Resilience', Center for Research on Education, Diversity & Excellence, 2003, <http://escholarship.org/uc/item/7x695885>.

Weiner, E., and Y. Amir, eds., 'Contact Hypothesis in Ethnic Relations', in The Handbook of Inter-ethnic Coexistence, New York: Continuum, New York, 1998, pp. 162–81.

Këshilli i Evropës është organizata kryesore e kontinentit për të drejtat e njeriut. Në të bëjnë pjesë 47 shtete anëtare, 28 prej të cilëve janë shtete anëtare të Bashkimit Evropian. Të gjithë shtetet anëtare të Këshillit të Evropës kanë nënshkruar Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut, dokument i cili është hartuar për të mbrojtur të drejtat e njeriut, demokracinë dhe shtetin e së drejtës. Gjykata Evropiane mbikëqyr zbatimin e Konventës nga shtetet anëtare.

www.coe.int

Bashkimi Evropian përbëhet nga 28 shtete anëtare të cilat kanë vendosur që gradualisht të bashkojnë njohuritë dhe aftësitë e tyre, burimet dhe fatet. Së bashku, gjatë një periudhe të zgjerimit 50 vjeçare, ato kanë ndërtuar një zonë të stabilitetit, demokracisë dhe zhvillimit të qëndrueshëm duke ruajtur diversitetin kulturor, tolerancën dhe liritë individuale.

<http://europa.eu>

